

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ODSJEK ZA ZAPADNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOST
KATEDRA ZA POLJSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Antonio Timko

Prostor i pamćenje u romanu *Hanemann* Stefana Chwina

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Filip Kozina

Zagreb, 2018. godine

Sadržaj:

1. UVOD	1
1.1. Poljsko-njemački odnosi	2
1.2. Poslijeratna Poljska	8
1.3. Gdanjsk	13
1.4. Stefan Chwin	17
2. HUMANISTIČKA GEOGRAFIJA	19
2.1. Prostor	19
2.2. Mjesto	22
3. Prostorno pamćenje	24
3.1. Freie Stadt Danzig	26
3.2. Nakon rata – Gdanjsk	29
4. PREDMETI	35
4.1. Predmeti u <i>Hanemannu</i>	36
4.2. Predmeti „Drugoga“	38
4.3. Predmeti i Hanemann	39
5. ZAKLJUČAK	42
6. LITERATURA	44

Prostor i pamćenje u romanu *Hanemann* Stefana Chwina

Antonio Timko

Sažetak

Ovaj rad analizira temu prostora i pamćenja u romanu *Hanneman* Stefana Chwina. Stefan Chwin poljski je pisac, rodom iz Gdanjska, čiji su romani usko vezani uz njegov rodni grad. Chwin u *Hannemanu* prikazuje transformaciju grada Danziga u Gdanjsk nakon progona Nijemaca i dolaska Rusa u Gdanjsk 1945. godine kroz osobna sjećanja glavnog (istoimenog) lika. U radu je analizirana povijest poljsko-njemačkih odnosa te politički i kulturološki kontekst samog romana. Bogata povijest obaju naroda uvelike je utjecala na razvoj Poljske države, zato se u ovom radu osvrćemo na tisuću godina zajedničke povijesti te na teritorijalne i društvene promjene koje su uslijedile. Kroz teorije humanističke geografije istražujemo aktivnu ulogu mjesta u oblikovanju društvenog života, odnos ljudi i mjesta te "osjećaj mjesta" koji je u geografiju uveo kinesko-američki geograf Yi-Fu Tuan. Prostor i predmeti Gdanjska analizirani su kao dio kulture sjećanja. Središte zanimanja ovog rada jesu posljedice Drugoga svjetskog rata koje su obilježile dramatične trenutke poljske nacije, preobrazba grada Gdanjska te glavnog lika Hannemana.

Space and memory in the novel *Hannemann* by Stefan Chwin

Antonio Timko

Abstract

This paper analyses the theme of space and memory in the novel *Hanneman* by Stefan Chwin. Stefan Chwin is a Polish writer, a native of Gdansk, whose novels are closely related to

his hometown. Chwin in *Hanneman* demonstrates the transformation of the Danzig town into Gdansk after the persecution of the Germans and the arrival of the Russians in Gdansk in 1945 through the personal memory of the main character. The paper analyses the history of Polish-German relations and the political and cultural context of the novel. The rich history of both nations was of great importance for the development of Poland. This paper explores a thousand years of common history and the territorial and social changes that followed. Through the theories of humanistic geography, we explore the active role of space in shaping the social life, the relationship between people and places, and the "sense of place" that was introduced by a Chinese-American geographer Yi-Fu Tuan. The space and objects of Gdansk were analysed as a part of the culture of memory. The main interest in this work are the consequences of the Second World War that marked the dramatic moments of the Polish nation, the transformation of the city of Gdansk, and the main character Hanneman.

1. UVOD

U ovom radu pokušat ćemo analizirati temu prostora i pamćenja u romanu *Hanneman* Stefana Chwina. Stefan Chwin poljski je pisac, rodom iz Gdanjska, čiji su romani usko vezani za njegov rodni grad. Chwin u *Hannemanu* prikazuje transformaciju grada Danziga u Gdanjsk nakon progona Nijemaca i dolaska Rusa u Gdanjsk 1945. godine kroz osobna sjećanja glavnog (istoimenog) lika, Nijemca koji odlučuje ostati u Gdanjsku. U *Hannemannu* susrećemo dva lica Gdanjska; njemački grad „Freie Stadt Danzig“, koji je obilježen katastrofom rata, razrušen, opustošen, promijenjena identiteta te svojim stanovnicima očitava lekciju tuđine. „Grad kojeg više nema“ ujedno je grad izgubljenih i zaboravljenih predmeta u kojem se mogu iščitati tragovi prisutnosti drugih ljudi.

Prije nego što počnemo s analizom romana objasniti ćemo povijest poljsko-njemačkih odnosa te politički i kulturološki kontekst samog romana. U uvodnom dijelu rada pokušat ćemo objasniti značaj koji je bogata povijest tih dvaju naroda imala na razvoj poljske države. Kako bismo bolje razumjeli kompleksnost poljsko-njemačkih odnosa, osvrnut ćemo se na tisuću godina zajedničke povijesti te teritorijalnih i društvenih promjena koje su uslijedile. U drugom dijelu ponudit ćemo teorije humanističke geografije te pokušati istražiti aktivnu ulogu mjesta u oblikovanju društvenog života, prikazati odnos ljudi i mjesta te "osjećaj mjesta" koji je u geografiju uveo kinesko-američki geograf Yi-Fu Tuan. Također ćemo istražiti prostor i predmete Gdanjska kao dio kulture sjećanja uz teoriju kolektivnog sjećanja francuskog sociologa Mauricea Halbwachsa i mjesta sjećanja francuskog povjesničara Pierrea Nore. Potom ćemo zaći dublje u Gdanjsk Stefana Chwina i odrediti uzajamne veze ljudi i njihova okružja prihvaćanjem kulture kao odrednice tog odnosa.

Roman *Hanneman* objavljen je 1995. godine te je predstavljen kao nostalgичna priča o gubitku, smrti i ponovnom rođenju, koje je čvrsto ukorijenjeno u kontekstu složenih poljsko-njemačkih odnosa. *Hannemann* je ostavio upečatljiv dojam na čitatelje i kritičare, a njegovo objavljivanje smatra se jednim od najvažnijih književnih događaja u Poljskoj devedesetih godina. Uspjeh *Hannemanna* i njegovo priznanje objašnjava profesor i književni kritičar Jerzy Jarzębski strukturom palimpsesta koju otkrivamo u romanu te ističe kako je djelo moguće razumjeti kao „povijest predmeta“, djelovanje Velike Promjene koja je jednu kulturu zamijenila drugom, kao priču o liječenju duše glavnog lika i njegova srastanja s na početku nepoznatom zajednicom, kao opis urastanja Poljaka u okolinu stvorenu njemačkim rukama, kao

borbu života i smrti te borbu običnih ljudi s „povijesti puštene s lanca“. To potvrđuje i Przemysław Czapliński, koji smatra da Chwinovo djelo sadrži u sebi sve navedene sastavnice, a istovremeno se ne da reducirati niti na jednu od njih¹.

1.1. Poljsko-njemački odnosi

Poljsko-njemački odnosi imaju dugu i isprepletenu povijest, koja je od samog početka ostavila značajan i trajan trag na obje nacije. Težnja za samostalnošću odvela je Poljake na dug i trnovit put, na kojem su Nijemci bili neizostavan dio. Pohod na susjedne slavenske kneževine Piastovići su započeli za vladavine kneza Mieška I. Dok su u to doba njemački markgrofovi započeli osvajanje i kolonizaciju slavenskoga etničkoga područja istočno od Labe, Mieško I. povezao se s češkim kraljem Boleslavom I. te se oženio njegovom kćeri Dobravom². Unatoč tomu, bio je prisiljen nakon poraza 963. godine priznati rimsko-njemačkog cara Otona I. Velikoga za vladara. Mieško I. svojim je krštenjem 966. godine i osnutkom prve poljske biskupije u Poznanju dvije godine kasnije „smjestio (je) državu u politički sustav Srednje Europe, te označio europske i kršćanske putove razvitka poljske države i društva“³. Mieško je položio i prve temelje središnje vlasti i državnog ustroja po uzoru na Zapad te je na vrhuncu moći (990. godine) dobio od pape priznanje crkveno-političke neovisnosti i jamstvo za državne granice⁴. Širenje Poljske kneževine nastavio je njegov sin Boleslav Hrabri uz podršku Otona III., koji ga smatra „patricijem Carstva“⁵ i kruni pri otvorenom grobu svetog Adalberta (Wojciech) te tako uspostavlja nadbiskupiju u Gnieznu, čime Poljska postaje punopravnim članom kršćanske obitelji naroda Europe. Boleslava je naslijedio sin Mieško II., koji se oženio Rychezom (po majčinoj strani bila je unuka Otona II.), što je dovelo do naseljavanja njemačkih svećenika i izazvalo osjećaj ugroženosti te negativne emocije svećeništva i šlahte⁶.

Za njegove vladavine Poljska je zbog slabljenja središnje kraljevske vlasti i jačanja feudalnih magnata izgubila prostrana područja u ratovima protiv Nijemaca, Rusina i Čeha 1031.

---

¹ Przemysław Czapliński: *Hanemann Stefana Chwina albo o kruchosci istnienia*, U: Ryszard Nycz (ur.): *Lektury polonistyczne. Literatura współczesna – po 1945 roku*, Universitas, Kraków 1999, str. 508.

² Marek Zybura: *Niemcy w Polsce*. Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2004, str. 6.

³ Michał Tymowski: *Kratka povijest Poljske*. Matica hrvatska: Zagreb 1999, str. 16.

⁴ Isto, str. 19.

⁵ Zybura: *Niemcy w Polsce*, str. 9.

⁶ Isto, str. 12.

godine⁷. Oporavak Poljske započeo je za vladavine kneza Kazimira I. Obnovitelja, koji je uz pomoć cara Henrika III.⁸ uspio učvrstiti središnju upravu te Poljskoj vratiti Mazoviju i Pomorje (1047.) te Šlesku (1054.). Politički oporavak Poljske nastavio se i za njegova sina Boleslava II. Smjeloga, koji je iskoristio sukob rimsko-njemačkog cara Henrika IV. i pape Grgura VII. kao povod za zbacivanje njemačkog vrhovništva i obnovu poljskog kraljevstva (1076.). Na čelu države naslijedio ga je brat Vladislav I. Herman, koji se zadovoljavao titulom kneza i priznavao labavu vrhovnu vlast Carstva⁹. Premda je na početku Vladislavljev sin Boleslav III. Krivousti priznavao vlast cara Henrika V., nakon učvršćenja središnje kraljevske vlasti izbio je 1109. novi poljsko-njemački sukob, u kojem je Boleslav porazio njemačku vojsku¹⁰. Poljska je tako ponovno postala vodećom vojnom i političkom silom istočne Europe, što je i potvrdila osvajanjem Pomorja (1122.). Kako bi spriječio prijestolni rat, Boleslav je oporukom podijelio državu sinovima, čime je započelo razdoblje feudalne rascjepkanosti i Poljska je prestala postojati kao jedinstvena političko-teritorijalna cjelina¹¹.

Raspad Poljske bio je praćen gubitkom političke samostalnosti i teritorija, ali i masovnim naseljavanjem stanovništva u poljska sela i gradove, što je bila velika zasluga Henrika Bradatog¹². Među njima je dominiralo njemačko stanovništvo, između ostalog zbog zemljopisne blizine i dobrih uvjeta u tadašnjoj Poljskoj. Dolaskom njemačkih kolonista promijenila se etnička slika Poljske jer su oni postali dio novih građana, „naseljenih Poljaka“ (*wmieszkani Polacy*¹³), što je prvi put dovelo do sukoba koje možemo nazvati poljsko-njemačkim antagonizmom¹⁴. Doseljenici su donijeli nove pravne modele, trgovački kapital, nove poljoprivredne i obrtničke tehnike, zbog čega je druga polovica 12. i prva polovica 13. st. bilo razdoblje svekolikoga gospodarskog napretka, obilježeno osnutkom novih i rastom starih gradova, širenjem trgovine i razvojem obrtničke proizvodnje. Prisutnost novoga stanovništva te njegove veze s gospodarski razvijenim njemačkim gradovima i državama ubrzo su doveli do obnove političkog jedinstva Poljske. Ono je započelo s knezom Przemysław II., koji je nakon osvajanja Velike Poljske (1279.) i istočnoga Pomorja (1294.) okrunjen u Gnieznu 1295. godine, no uskoro je ubijen (u

---

⁷ Tymowski: *Kratka povijest Poljske*, str. 21.

⁸ Zybura: *Niemcy w Polsce*, str. 16.

⁹ Tymowski: *Kratka povijest Poljske*, str. 22.

¹⁰ Zybura: *Niemcy w Polsce*, str. 11.

¹¹ Tymowski: *Kratka povijest Poljske*, str.

¹² Zybura: *Niemcy w Polsce*, str.

¹³ Tymowski: *Kratka povijest Poljske*, str. 28.

¹⁴ Zybura: *Niemcy w Polsce*, str. 28.

uroti iza koje je stajala kneževina Brandenburg), što je bila najveća politička izdaja u trinaestostoljetnoj Poljskoj. Na njegovo mjesto došao je češki kralj Václav II., koji je zavladao Malom i Velikom Poljskom, Istočnom Pomeranijom s Gdanjskom i dijelom Kujavije te se okrunio za kralja Poljske 1300. godine¹⁵. Za svoje vladavine javno je favorizirao Nijemce i obećao Gdanjsk kneževini Brandenburg, što je dodatno produbilo poljsko-njemački sukob¹⁶ i tada su se formirali prvi temelji stava „Póki świat światem, nie będzie Niemiec Polakowi bratem“¹⁷.

Nakon kratkotrajne vladavine Václava III. vlast u zemlji preuzeo je Vladislav Łokietek, koji je svjesno poticao antinjemačke stavove i krvavo se obračunavao s pobunjenicima¹⁸. Premda je u borbama s Václavom III. i poljskim feudalcima osvojio Malu i Veliku Poljsku te tako obnovio političku i teritorijalnu cjelovitost Poljske, za njegove vladavine križari su osvojili Istočnu Pomeraniju s Gdanjskom (1308. – 1309.), čime je započelo razdoblje borbe s Križarskim redom, koje je trajalo sve do 1525. godine i pruskog poklonstva (Hołd pruski) u Krakovu¹⁹. Dolaskom Vladislava II. Jagela i dinastije Jagelovića na poljsko prijestolje započeo je novi politički i gospodarski oporavak Poljske. Moć Križarskog reda slomio je u bitki 1410. godine kod Grunwalda (Tannenberg²⁰), koja je legitimirala novu dinastiju. Za Poljake i Litavce ona je postala događajem na koji su mogli gledati s ponosom i na njoj razviti svoju povijesnu „svijest“ te je pokopala mit o nepobjedivosti križara, što je umanjilo njihov značaj u očima Europe i povećalo značaj Jagelonske monarhije²¹. Kazimir IV. Jagelović proširio je Poljsku na istočno Pomorje i Gdanjsk te natjerao križare na priznanje poljske neovisnosti mirom u Torunju 1466. godine. Za njegove vladavine ponovno su ojačali gospodarstvo, trgovina i obrt, pa se u Krakovu, Poznanju, Lublinu, Gdanjsku i Varšavi udvostručio broj stanovnika. Potkraj 16. stoljeća pred Unijom su se pojavile opasnosti, a one su rasle i tijekom 17. stoljeća; sve jača Švedska borila se za prevlast na Baltičkom moru i obalama, što je završilo mirom u Altmarku 1629., kojim je Poljska izgubila Gdanjsk, Memel i Rigu. Za Ivana Kazimira II. izbio je veliki ustanak ukrajinskih Kozaka pod vodstvom hetmana B. Hmeljnickoga, koji je 1654. prihvatio vrhovnu

---

¹⁵ Tymowski: *Kratka povijest Poljske*, str. 32.

¹⁶ Zybura: *Niemcy w Polsce*, str. 35.

¹⁷ Isto, str. 36.

¹⁸ Isto, str. 37.

¹⁹ Hans Henning Hahn i Robert Traba, *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015, str. 60.

²⁰ Isto, str. 280.

²¹ Zybura: *Niemcy w Polsce*, str. 51.

vlast ruskog cara, pa je zbog toga izbio novi rat s Rusijom. Švedski kralj Karlo X. prodire u Poljsku 1655. godine i zauzima velik dio teritorija te gradove Varšavu, Krakov i Poznanj. Naišavši na otpor širokih slojeva naroda i uplevši se u rat s Rusijom, Šveđani su se povukli, no mir u Oliwi (kraj Gdanjska) 1660. bio je vrlo nepovoljan za Poljsku, koja je pretrpjela znatne gubitke na Baltiku. Nekoliko godina ranije (1657.) Poljska je bila prisiljena priznati neovisnost i Pruskoj, koja se sjedinila s kneževinom Brandenburg²².

Slabljenju Poljske u drugoj polovici 17. stoljeća pridonijela je unutrašnja nesređenost s obzirom na to da je šljahta uspjela uvesti *liberum veto*²³, što je kasnije postalo oruđe stranih interesa. Tako je za kralja izabran saski knez August II. Jaki, čiju su kandidaturu podupirale Austrija i Rusija. Stalni ratovi u 17. i početkom 18. stoljeća te unutrašnje borbe između plemićkih skupina oslabili su i osiromašili zemlju. Prve reforme oko polovice 18. stoljeća provodili su grofovi Czartoryski, koji su preuzeli vodeću ulogu u zemlji (ograničenja *liberum veto*, uspostave centralne vlasti i blagajne)²⁴. Prve godine posljednjeg poljskog kralja Stanislava II. Augusta Poniatowskog obilježile su vojne i financijske reforme, no zbog otpora Rusije i Pruske, koje nisu htjele konsolidaciju Poljske²⁵, te otpora većine šljahte došlo je do građanskoga rata između pristaša kompromisa s Rusijom i njihovih protivnika. Sporazum moćnih susjeda na račun oslabljene Unije postignut je 1772. godine (Prva podjela Poljske) pripojenjem oko trećine njezina teritorija. Godine 1791. u Poljskoj je proglašen prvi europski ustav, što su velikaši iskoristili kako bi sklopili konfederaciju u Targowici 1792. godine²⁶. Nakon gašenja pobune 1793. godine Rusija i Pruska potpisale su tajni sporazum o Drugoj podjeli Poljske, čime je Pruska prisvojila Gdanjsk, Torunj i dio Velike Poljske, a Rusija Ukrajinu na desnoj obali Dnjepira i Bjelorusiju. U ožujku 1794. planuo je veliki ustanak pod vodstvom Tadeusza Kościuszka protiv pruske i ruske okupacije zemlje. Nakon sloma ustanka u listopadu 1794. Pruska, Rusija i Austrija izvršile su Treću podjelu Poljske, nakon koje je Poljska izbrisana s političkoga zemljovida Europe, a velik broj Poljaka otišao je u izbjeglištvo. Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće saveznik Poljaka bila je Francuska. General Dąbrowski 1797. godine ustrojio je poljsku legiju, koja se istaknula u Napoleonovu pohodu na Italiju te u Napoleonovim ratovima

---

²² Hahn, Traba, *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, str. 61.

²³ Tymowski: *Kratka povijest Poljske*, str. 66.

²⁴ Isto, str. 71.

²⁵ Isto, str. 72.

²⁶ Isto, str. 78.

protiv Austrije, Pruske i Rusije. Na pruskom dijelu Poljske Napoleon je osnovao Varšavsko Vojvodstvo, kojemu je 1809. priključio austrijske dijelove Poljske.

Nakon Napoleonova poraza u bitki naroda kod Leipziga ukinuto je Varšavsko Vojvodstvo, a na Bečkom kongresu 1815. odlučeno je da Pruska zauzme Gdanjsk, a teritorij Varšavskog Vojvodstva je podijeljen²⁷. U studenom 1830. izbio je ustanak u ruskom dijelu Poljske, nakon čega je krajem 1831. ukinuta poljska autonomija²⁸. Godine 1846. izbio je jednomjesečni ustanak u austrijskom dijelu Poljske, a 1848./1849. i u pruskom dijelu. Nakon propasti svih ustanaka došlo je do intenzivnije rusifikacije i germanizacije. Novi ustanak izbio je 1863., no već iduće godine ugušila ga je ruska vojska, a brojni su ljudi lišeni imovine i odvedeni u Sibir. Nakon ustanka u pruskom dijelu nekadašnje Poljske došlo je do jačanja protupoljskog djelovanja. Kancelar Otto von Bismarck nastojao je oslabiti sve eventualne smetnje pruskoj hegemoniji i ojačati središnju vlast. Pokušao je državi podrediti institucije Katoličke crkve (*Kulturkampf*), što se osobito snažno osjetilo u Poznanjskoj pokrajini. Njemačke su vlasti vodile sustavnu politiku germanizacije Poznanjske pokrajine te je 1876. godine njemački postao službeni jezik administracije, sudstva i sredstava komunikacije (pošta, željeznice). Mijenjani su nazivi gradova i sela, te je ubrzo germanizirano i školstvo. Godine 1885. prisilno je iseljeno poljsko stanovništvo koje nije imalo prusko državljanstvo, a 1886. godine osnovana je Kolonizacijska komisija koja je trebala kupovati zemljišne posjede u vlasništvu Poljaka i na njih naseljavati njemačko stanovništvo. Prisilno iseljavanje Poljaka tijekom osamdesetih i djelatnost Kolonizacijske komisije doveli su do promjene strukture stanovništva i povećanja broja njemačkih doseljenika. Na početku Prvoga svjetskog rata javila su se među Poljacima dva oslobodilačka pokreta. Prvi je vodio Roman Dmowski, koji je nakon osnutka Poljskoga nacionalnoga komiteta u Parizu tražio od sila Antante obnovu Poljske. Drugi pokret vodio je Józef Piłsudski²⁹, koji je uoči Prvoga svjetskog rata u Galiciji ustrojio poljske legije s kojima se tijekom rata borio protiv Rusije zbog obećanja Centralnih sila o uspostavi neovisnoga Poljskoga Kraljevstva.

Potkraj Prvoga svjetskog rata Saveznici su pod pritiskom Woodrowa Wilsona prihvatili zamisao o obnovi neovisne poljske države te priznali Poljski nacionalni komitet u Parizu kao predstavnika poljskoga naroda. Prva vlada neovisne Poljske bila je osnovana 1918. godine u

---

²⁷ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, str. 82.

²⁸ Isto, str. 85.

²⁹ Hahn, Traba, *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, str. 304.

Lublinu, a za njezina prvoga premijera i ministra vanjskih poslova bio je izabran Ignacy Jan Paderewski. Velike poteškoće činilo je pitanje granica nove države; pitanje granice prema Zapadnoj i Istočnoj Pruskoj te Gornjoj Šleskoj bilo je riješeno plebiscitima 1920. i 1921., sukob s Čehoslovačkom arbitražom, a poljsku okupaciju Vilnusa i okolice 1920. sankcionirale su zapadne sile. Sovjetski prijedlog o sporazumnom rješenju pitanja istočnih granica poljska je vlada odbila te je započela Poljsko-sovjetski rat. Nakon poljske pobjede kraj Varšave 1921. godine potpisan je mirovni ugovor u Rigi, kojim su prostrana područja s većinskim ukrajinskim, bjeloruskim i litavskim stanovništvom pripala Poljskoj³⁰. U prvim poslijeratnim godinama izmjenjivali su se na vlasti koalicijski kabineti desnice i centra te je 1926. godine Piłsudski izvršio državni udar i preuzeo upravu nad zemljom. Nakon njegove smrti 1935. bila je provedena revizija ustava, a vlast je preuzeo maršal Edward Rydz-Śmigły. U vanjskoj politici Poljska se isprva isključivo oslanjala na Francusku, koja joj je namijenila važnu ulogu u tzv. sanitarnom kordonu oko mlade sovjetske države. Godine 1932. Poljska je sa SSSR-om sklopila pakt o nenapadanju, a 1934. i sličan pakt s Njemačkom. Hitlerovu okupaciju sudetskog područja 1938. Poljska je iskoristila za aneksiju dijelova Cieszynske oblasti na češkom teritoriju. Nakon aneksije Češke i Moravske (u ožujku 1939.) Hitler je započeo pripreme za napad na Poljsku. Njemačkom agresijom na Poljsku 1. rujna 1939. započeo je Drugi svjetski rat. Napadnuta i od SSSR-a, Poljska se našla između dvije tada najmoćnije europske države. Njemačke i sovjetske okupacijske snage podijelile su zemlju po demarkacijskoj crti koja je pratila rijeke Narvu, Bug i Sanu³¹. Sovjetski dio bio je podijeljen između Bjelorusije i Ukrajine te su na tom području odmah započele deportacije koje su obuhvatile u velikom broju poljsku političku i vojnu elitu. U njemačkom dijelu Poljske također su započele deportacije koje su bile praćene sustavnom germanizacijom (regermanizacijom³²) zemlje te gradnjom najvećih nacističkih koncentracijskih logora. Nakon Hitlerova napada na SSSR Nijemci su u lipnju 1941. zaposjeli cijelu Poljsku, jedan dio priključili su Trećemu Reichu, a od preostalog dijela uspostavili su tzv. Generalno gubernatorstvo. U siječnju 1944. godine Sovjetska armija prešla je prijeratnu poljsku granicu, a iako tretirana kao saveznička, njezini su pripadnici osvojeni teritorij smatrali svojim te su često na prijevaru odvodili Poljake u logore i Sibir³³. Posljednji pokušaj da se Poljska izbori za

---

³⁰ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, str. 119.

³¹ Zybura: *Niemcy w Polsce*, str. 181.

³² Isto, str. 183.

³³ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, str. 136.

nezavisnost bio je Varšavski ustanak, koji je rezultirao porazom i potpunim razaranjem Varšave. Iako se Poljska našla na pobjedničkoj strani, gubici su bili golemi te je usprkos ustrajnoj borbi izašla iz rata sa smanjenim teritorijem i vladom nametnutom izvana³⁴.

1.2. Poslijeratna Poljska

O sudbini Poljske nakon Drugog svjetskog rata odlučile su tri velesile – SAD, Sovjetski Savez i Velika Britanija. Novostvorena granica između Njemačke i Poljske nakon završetka rata nije bila plod povijesnog razvoja, već politički konstrukt, proizvod konferencija u Jalti i Potsdamu. Sovjetski Savez nije se namjeravao odreći istočnog teritorija Poljske okupiranog 1939. godine te je dogovoreno da se istočnoprusko obalno područje i grad Kalinjingrad (Königsberg) pripoje SSSR-u, a da se teritorij istočno od linije Odra – Nysa Łużycka, u najvećem dijelu nastanjen Nijemcima, sjedini s Poljskom i tako kompenzira gubitak teritorija na istoku. Namjera odluka donesenih u Potsdamu bila je uspostavljanje poslijeratnog teritorija Poljske sa smanjenom mogućnošću sukoba, a instrument koji je služio tome cilju bio je pomirenje etničkih i državnih granica kako bi se proizvela etnički homogena država bez nacionalnih manjina³⁵. Prekrajanje Europe duž etničko-teritorijalne linije dovelo je do značajnog nezadovoljstva između Njemačke i Poljske zbog toga što su obje zemlje izgubile dugo posjedovane istočne teritorije i bile su prisiljene na značajne promjene. Promjena granica, masovne migracije u ratom razorenoj zemlji, nametanje sovjetskoga političkog sustava, boravak brojnih sovjetskih vojnika na teritoriju Poljske i gubitak nezavisnosti države obilježili su dramatične trenutke poljske nacije³⁶. Nova sjeverna i zapadna područja Poljske predstavljala su komplikacije poljskoj politici i zato su morala biti integrirana. Ministarstvo za vraćene krajeve (Ministerstwo Ziem Odzyskanych) osnovano je 13. studenog 1945. godine, pod vodstvom poljskog političara Władysława Gomułke, koji je bio odgovoran za proces polonizacije. Proces je započeo u sjevernim i zapadnim područjima Poljske sveobuhvatnim uništavanjem svih dokaza o stranim elementima koji su podsjećali na njemačku vladavinu na tim prostorima. Sve što je bilo povezano s Njemačkom trebalo je ukloniti, od najmanjih predmeta poput slika, karata, pepeljara, tanjura, paketa, pa do grobova, znakova na cestama, kapelica, crkava, vjerskih slika, itd. Na taj

---

³⁴ Isto, str. 140.

³⁵ Katarzyna Stokłosa, *Nationalism and the Church in the German-Polish border region after World War II*. U: *Kirchliche Zeitgeschichte*, Vol. 27, str. 374-382, ovdje str. 374.

³⁶ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, str. 143

su način svi njemački tragovi trebali biti uništeni usprkos činjenici da poljski ekvivalenti još nisu postojali³⁷.

No uzmemo li u obzir bogatu povijest Nijemaca na tim prostorima, navedeni plan teško je mogao biti ostvaren u potpunosti, o čemu svjedoči i kritika Ministarstva iz 1948., jer su se usprkos zabrani u javnoj službi još upotrebljavali njemački formulari i dokumenti, a u restoranima su se i dalje koristili predmetima poput pepeljara s njemačkim natpisima³⁸. Tijek događaja cijeloj je regiji donio mnoge promjene, koje su često predstavljale značajno, a ponekad i dramatično pogoršanje situacije. Degermanizacijske mjere nisu primijenjene samo na javnu sferu, nego i na privatnu, a provodile su se inspekcije kako bi se sa sigurnošću utvrdilo da su domaćinstva uklonila svaki simbol Nijemaca te su bili kažnjeni svi koji su se suprotstavljali takvu načinu provjere. Poljski državljani koji su na bilo koji način povezani s njemačkom ili su imali njemačka imena mogli su ih promijeniti kako bi se „očistili“ od svega njemačkoga. Proces polonizacije uključivao je i uništenje obilnih njemačkih dobara, u prvom redu njemačkih knjiga, te su samo odabrani znanstveni radovi trebali biti sačuvani i podijeljeni po knjižnicama, a sve ostalo trebalo je u potpunosti nestati. U pripojenim područjima njemačka imena mjesta i ulica trebala su u potpunosti nestati i biti zamijenjena poljskim imenima i natpisima³⁹. Poljska propaganda odredila je te mjere kao dio repolonizacije i povratka prijašnjih slavenskih imena, koja su izbrisana za vrijeme germanizacije. Naravno, njemački jezik više se nije mogao govoriti u školama, crkvama ili u službenim tijelima, a njegova upotreba u javnoj sferi također je bila kažnjavana. Komunistička je vlast mržnju prema Nijemcima koristila kako bi ujedinila poljsku zajednicu s novom državnom vlašću, posebice u sjevernim i zapadnim dijelovima Poljske, gdje je mržnja prema Nijemcima bila međusobno povezana s integracijom poljske zajednice na tim područjima. Prema ondašnjoj propagandi, ta su područja pripadala Poljskoj te su konačno vraćena domovini, čime je ispravljena davno nanesena nepravda⁴⁰. Specifičnost je poljske situacije u tome što su se dvije vrste nepravde dogodile istovremeno. Nakon postupnog uništavanja privatnog poduzetništva i trgovine, 1948. godine ukinuta su pravila slobodnog tržišta te je uvedeno plansko gospodarstvo. Pokrenute su iscrpljujuće investicije u goleme željezare, metalurške kombinat i tvornice oružja, čime je gospodarska struktura Poljske usklađena s

---

³⁷ Stokłosa, *Nationalism and the Church in the German-Polish border region after World War II*, str. 375.

³⁸ Isto, str. 377.

³⁹ Isto, str. 376.

⁴⁰ Isto, str. 374.

potrebama Sovjetskog Saveza, što je financirano privatnom imovinom koju su preuzele državne vlasti te nasilnom kolektivizacijom⁴¹.

Nepravda je također uključivala protjerivanje i preseljenje stanovništva, što je uvelike kompliciralo pitanje privatnog vlasništva posjeda i njihova eventualnog povrata. Situacija je dodatno zakomplicirana zbog činjenice da su mnogi ljudi nepravедno izgubili nešto, ali također nepravедno stekli nešto drugo, što je tretirano kao rekompenzacija ili „povijesna pravda“. Pitanje je još složenije kada se uzme u obzir da ono što jedna nacionalna grupa ili društvena klasa vidi kao povijesnu nepravdu druga nacionalna grupa ili društvena klasa smatra ispravljanjem bivše nepravde. Bez obzira na novonastalu situaciju, prisilno naseljeni stanovnici osjećali su se nesigurno u novostečenim stanovima. Za njih je područje na koje su stigli bilo istovremeno i novo i strano, nisu osjećali da zaista žive na poljskom teritoriju i nisu znali hoće li se u budućnosti granice ponovno promijeniti te hoće li morati napustiti svoje nove domove, pa su uvijek držali kofere pored vrata, za svaki slučaj. Poljski povjesničar Tadeusz Łepkowski navodi kako „stabilna društva, koja žive u miru i prosperitetu, nisu gladna za poviješću, dok je povijest potrebna nesretnim zajednicama, osobito u teškim vremenima, u vremenima prevrata i neuspjeha“⁴². I tadašnja vlast bila je svjesna toga da je u takvim trenucima najvažnija referentna točka za društvenu svijest slava prošlost (pobjeda nad križarima⁴³) koja bi ujedinila naciju te ujedno legitimirala vladu i sustavne promjene „jer ništa se ne provodi u nedostatku motiva sposobnih za opskrbu neophodne količine energije za njegovo izvršenje“, ističe francuska filozofkinja Simone Weil⁴⁴. Uspjeh propagande potvrđuje profesor Radosław Domke ističući kako je:

„zahvaljujući toj propagandi, poljskost vraćenih područja nakon rata danas (je) činjenica, kao i trajnost granice Odra i Nysa Łużycka (...) Zahvaljujući intenzitetu tog fenomena, vraćena područja nakon 1945. dosta su brzo uključena u gospodarski organizam Poljske, što je omogućilo relativno ravnomjeran razvoj Republike i ubrzalo proces integracije cijele države.“⁴⁵

Britanski povjesničar Peter Burke također naglašava kako „povijest pišu pobjednici (...)“

---

⁴¹ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, str.144-145.

⁴² Marek Ziolkowski, *Four Functions of Memory*. U: Polish Sociological Review (2000), No. 131, str. 295.

⁴³ Barbara Bossak, *Monuments and Social Memory in Gdansk*. Anthropological Yearbook of European Cultures, Vol. 15, Anthropological Perspectives on Social Memory (2006), str. 63-76, ovdje str. 68.

⁴⁴ Simone Weil, *The need for roots: prelude to a declaration of duties towards mankind*. Routledge, New York 2002, str. 7.

⁴⁵ Radosław Domke, *Ziemie Zachodnie i Północne Polski w propagandzie lat 1945–1948*, Zielona Góra 2010, ss. 310, str. 133-134.

Pobjednici si mogu priuštiti da zaborave povijest, a gubitnici se ne mogu rastati od prošlosti i osuđeni su na razmišljanje o njoj, proživljavati ju svaki put iznova i pitati se koliko je drukčije moglo biti⁴⁶, što je ujedno i jedan od razloga zbog kojih su neka društva, od kojih je Poljska bez sumnje jedno, snažno orijentirana prema prošlosti. Radikalan prekid kontinuiteta naselja i prekida povijesne tradicije (poput poljskih zapadnih teritorija i predratnih istočnih teritorija) proizveli su vrlo neobično i selektivno sjećanje na prošlost. S jedne strane postoji prilično dobro poznavanje povijesnih činjenica, dok s druge strane postoji povijesno ignoriranje i kulturna amnezija koja se dotiče poljskog sjećanja o njemačkoj prisutnosti. Vlada u Varšavi zauzela je jasan stav protiv Njemačke i kolektivno je krivila njemački narod za teške zločine protiv čovječnosti. U takvim uvjetima činilo se nemogućim objektivno suditi o Nijemcima, a posebno o njemačkoj okupaciji Poljske. Partija i vladajući krugovi oživjeli su izraz iz doba podijeljene Poljske „Póki świat światem, nie będzie Niemiec Polakowi bratem“⁴⁷, čime su htjeli podsjetiti na dugu povijest poljsko-njemačkih sukoba te dodatno izraziti ljutnju i nepovjerenje prema njemačkom narodu. Poljski su biskupi 1965. godine otvorili razdoblje poljsko-njemačkoga dijaloga pismom upućenim njemačkim biskupima pozivajući oba naroda na pomirenje nakon tragedije Drugoga svjetskog rata. U pismu „opraščaju i mole za oprost“⁴⁸ te se pozivaju se na svetu Jadvigu – simbol jedinstva za Poljake i Nijemce još od 13. st.⁴⁹, što je naišlo na oštar otpor partije i vlasti. Otvoreno neprijateljstvo postupno se počelo smirivati nakon posjeta njemačkog kancelara Willyja Brandta Varšavi 1970-ih i odavanja počasti žrtvama nacista u Varšavskom getu. Brandt je došao u Varšavu 25 godina nakon okončanja rata s namjerom potpisivanja sporazuma o uzajamnom odustajanju primjene sile i priznavanju poslijeratne njemačke istočne granice (Odra – Nisa), a sve u svrhu provedbe *Ostpolitik*, kojoj je glavna karakteristika bila diplomatsko približavanje Istočnom bloku. Poljska je potkraj sedamdesetih imala 35 milijuna stanovnika te su u život ulazili naraštaji rođeni nakon Drugoga svjetskog rata koji nisu iskusili tragediju staljinizma.

Usprkos cenzuri i pritisku administracije kultura je imala veliku ulogu u formiranju stavova poljskog društva, što je dodatno potvrdila dodjela Nobelove nagrade za književnost

---

⁴⁶ Ziolkowski, *Four functions of memory*, str. 295.

⁴⁷ „Dok je svijeta, Poljak Nijemcu neće biti brat.“

⁴⁸ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, str. 148.

⁴⁹ Zybura, *Niemcy w Polsce*, str. 232.

poljskom pjesniku Czesławu Miłoszu 1980. godine. Snažan utjecaj imala je i Katolička Crkva, koja je čuvala vjeru, moralne vrijednosti i tradiciju te je sve češće smatrana snažnim i dosljednim protivnikom partije na vlasti, i u ideološkom i u političkom smislu. Prijelomni događaj za Poljsku bio je izbor krakovskog metropolita kardinala Karola Wojtyły za papu 1978. godine i njegov dolazak u Poljsku u lipnju iduće godine, čime se promijenila atmosfera u zemlji i poljski je narod pronašao svoje jedinstvo, snagu i dostojanstvo. Val štrajkova započeo je 1980. godine s formiranim međutvorničkim štrajkaškim komitetima u Gdanjsku i Szczeczinu koji su predstavljali radnike cijelih regija, a savjetnicima štrajkaša postali su najistaknutiji poljski intelektualci iz oporbe te su prisilili vlasti na pregovore⁵⁰. Za dva mjeseca stvorena je milijunska organizacija Solidarnost te je nakon godine i pol postojanja obilježenog brojnim sukobima s vlašću, pogoršanjem gospodarskog stanja i štrajkovima, u noći s 12. na 13. prosinca 1981. godine uvedeno ratno stanje. Narod je na uvođenje ratnog stanja odgovorio tihim civilnim otporom, čime je dodatno produbljen tragičan jaz između vlasti i društva koji je trajao od 1945. godine. Narod je tražio zaštitu u Crkvi, koja je postala mecenom umjetnosti, mjestom sastanka i rodoljubnih demonstracija. Svećenik Jerzy Popiełuszko, poznat po oporbenoj djelatnosti, ubijen je 1984. godine, čime su tenzije dodatno narasle i vlasti su bile prisiljene pokrenuti sudski proces protiv ubojica. Ratno je stanje samo pogoršalo situaciju u državi, vladajuća grupa gubila je vlast, a gospodarstvo je propadalo, što je opteretilo državu golemim dugovima. Novi val štrajkova prošao je Poljskom 1988. godine, a 1989. godine uz posredništvo Crkve između vlasti i oporbe došlo je do pregovora oko „Okruglog stola“, čemu su doprinijele i međunarodna konjunktura, perestrojka u SSSR-u te podrška Zapada. U lipnju 1989. godine provedeni su izbori za Sejm i Senat prema dogovoru postignutom za Okruglim stolom, što je dovelo do formiranja prve nekomunističke vlade u državama tadašnjeg Sovjetskog bloka na čelu s Tadeuszom Mazowieckim. Time je Poljska vratila svoj državni suverenitet zahvaljujući neprekidnoj i upornoj težnji Poljaka za neovisnošću.

Simbolični krajolik nove Poljske predstavljao je integralni dio dubokih sistemskih promjena koje su vodile nastanku nove države⁵¹. U njoj je obnova sjećanja tretirana kao neutralno, odgovarajuće znanje o povijesnim činjenicama; činjenicama koje su prethodno bile sakrivene, zamagljene, reinterpetirane, eliminirane iz javnog diskursa i obrazovanja te ponekad

---

⁵⁰ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, str. 155.

⁵¹ Andrzej Chwalba, *Poljska nakon komunizma: (1989-2011)*, Srednja Europa, Zagreb 2011, str. 30.

predstavljene samo kao nejasne aluzije i čitane „između redova“⁵². Obnova sjećanja najprije je bila usmjerena protiv službene komunističke propagande, a postupno je otvorila nove perspektive, manje jednostrane, lokalne i nacionalističke, pluralističke i kritičke, koje nisu štedjele nacionalne mitove. Prirodna reakcija na bivše „odbijanje sjećanja“ u komunističkoj Poljskoj bila je „obnova sjećanja“ nakon pada komunizma. Nakon eliminacije cenzure došlo je do preplavlivanja knjiga, novinskih objava, TV programa i službenih političkih izjava predstavljanjem različitih činjenica, osoba, događaja i procesa iz povijesti, osobito povijesti 20. stoljeća u Poljskoj i regiji. Iz toga se mogu razabrati dvije faze obnove pamćenja. U prvoj je fazi glavni cilj bio da se u javni diskurs uvede viđenje povijesti koje s jedne strane otkriva sve laži, manipulacije i pogrešna tumačenja službene komunističke verzije novije povijesti Poljske, i s druge strane sjećanje koje je bilo u skladu s individualnim sjećanjem, obiteljskom tradicijom, zajedničkim znanjem i osjećajima, a ponekad jednostavno uzetim zdravo za gotovo i ne u potpunosti artikuliranim elementima „prešutnog znanja“.⁵³ Prošlost, do tada uglavnom tumačena u ideološko-političkom kodu, u perspektivi vlastite biografije pokazuje se prepunom „praznih mjesta“, nedorečenosti i tajni koje valja rekonstruirati i tako iznova utemeljiti u svijesti da bi se upravo u njoj potvrdio vlastiti identitet.

1.3. Gdanjsk

Gdanjsk se prvi put spominje 997. godine pod slavenskim imenom Gyddanzyc prilikom dolaska biskupa Wojciecha (Adalberta) u misiju pokrštavanja slavenskih plemena. Grad se razvijao kao trgovačko središte na ušću Visle i već je 1148. glavni grad Pomorja, za koji su se dugo otimali susjedni vladari te je 1309. godine njime zavladao Njemački viteški red (križari) i izvršio veliki pokolj gradskog stanovništva. Pod vladavinom križara, Gdanjsk se razvija u jako trgovačko, obrtničko i pomorsko središte s gradskom autonomijom i vlastitom vojskom, što ga čini jednim od najznačajnijih članova Hanze od 1361. godine. Sukob s Križarskim redom narušavao je njegovu autonomiju, a okončan je 1454. godine, otkad je pod protektoratom poljskoga kralja, koji mu priznaje položaj slobodnoga grada i široku autonomiju. Priključen Poljskoj 1466. godine i povezan sa zaleđem, Gdanjsk je u narednom razdoblju dosegao vrhunac i postao glavna baltička luka u koju su svraćali Nizozemci i Englezi preuzimajući postupno

---

⁵² Ziolkowski, *Four functions of memory*, str. 298.

⁵³ Isto, str. 299

glavni dio njegove trgovine⁵⁴. Prilikom Prve podjele Poljske (1772.) oduzeta su mu sva okolna područja, a nakon Druge podjele (1793.) dodijeljen je Pruskoj. Na temelju Tilsitskog ugovora o miru, od 1807. do 1814. bio je slobodni grad pod pokroviteljstvom Francuske, no nakon Bečkoga kongresa (1815.) vraćen je Pruskoj. U njemačkoj vlasti ostao je do 1919. godine, kada je Versajskim ugovorom o miru proglašen slobodnim gradom pod brigom Lige naroda, dok je Poljska dobila samo neke upravne ovlasti⁵⁵. Slobodni grad tako je postao je epicentar poljsko-njemačkih sukoba, simbol Versajskog sporazuma i skrivene prijetnje, što je poslužilo kao izlika za napad na Poljsku i početak Drugoga svjetskog rata⁵⁶, nakon kojeg su milijuni ljudi zauvijek izgubili svoje domovine. Iseljavanje ljudi i uspostavljanje novih granica doveli su do toga da su stanovnici Gdanjska gotovo u potpunosti „izmijenjeni“. Novi stanovnici većinom su doseljeni iz središnje Poljske i s istočnih područja koja su pripojena Sovjetskom Savezu na vraćene teritorije kojima je prema polonizaciji (repolonizaciji) trebalo vratiti izvorni poljski identitet. Tako je vlast namjeravala ukloniti svaki strah od preseljenja u umovima novih stanovnika koji nisu osjećali da žive na poljskom teritoriju. Fizički prostor tih gradova, kao i prostor u kojemu su njihovi stanovnici živjeli, bio je za njih nepoznat i stran. U isto vrijeme, taj je prostor trebao postati kulisa za novi život i zajednički nazivnik za svoje poslijeratne stanovnike⁵⁷. Vlasti nove poljske države odlučile su podići Gdanjsk iz ruševina i vratiti mu staru slavu, s naglaskom na poljsku prisutnost u Gdanjsku. Razoreni grad desetljećima se smatrao isključivo njemačkim gradom, gradom protivnika, što je posljedica snažne njemačke prisutnosti na tim prostorima. Rekonstrukcija povijesnih spomenika u mnogim je aspektima bila jedinstvena s obzirom na tadašnju konzervacijsku doktrinu koja je načelno bila protiv rekonstrukcije, a još je značajnija kada se uzme u obzir ideološki karakter socijalističke formacije koja je preferirala novu socijalističku arhitekturu.

Osobito na početku, Gdanjsk se obnavljao u skladu s očuvanom dokumentacijom, što je direktna zasluga poljskog povjesničara arhitekture Jana Zachwatowicza i poljskog povjesničara umjetnosti Stanisława Lorenza, koji su postali voditelji konzervacije i uvjerali vlasti da je potrebno rekonstruirati povijesni izgled grada kako bi se zaštitila povijesna istina i autentičnost.⁵⁸

---

⁵⁴ Hahn, Traba, *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, str. 118.

⁵⁵ Isto, str. 123.

⁵⁶ Isto, str. 125.

⁵⁷ Bossak, *Monuments and Social Memory in Gdansk*, str. 65.

⁵⁸ Isto, str. 70.

Međutim, ponekad su stariji ili moderni stilovi primijenjeni kako bi se izbjegla obnova građevina koje su bile izravno povezane s njemačkom kulturom i stilom, što se opravdavalo stavom uobičajenim za to razdoblje. Witold Konopka, prvi tajnik PZPR-a⁵⁹, sažima taj stav o Gdanjsku: „Obnavljamo Gdanjsk kako bi postao ljepši nego što je nekoć bio“⁶⁰. Sjećanje na patnju i gubitak koje je prevladavalo diljem zemlje zahtijevalo je tu simboličku pobjedu nad neprijateljem, a ona je pokazala da su spomenici i povijest prolazili ponovno rađanje zajedno s Poljskom⁶¹. Rekonstrukcija je stoga za doseljenike zapravo bila izgradnja „novoga“ grada, što im je omogućilo da prisvoje strani prostor. Na taj način za njih glavna jezgra Gdanjska dobiva ne samo novi (rekonstruirani) društveni sadržaj već i „novi“ prostorni i arhitektonski oblik, a samim time i novo pamćenje. Novi stanovnici nisu tražili simbole prošlosti u ruševinama, jer za njih oni nisu bili tamo, već upravo suprotno – predmeti pronađeni prilikom rušenja i kopanja bili su strani i nepotrebni. S jedne strane, oni nisu imali razloga da se ne identificiraju s poljskim gradom koji je konačno pripojen Poljskoj nakon toliko godina, dok s druge strane, većina njih nije htjela upoznati povijest onih koji su naseljavali grad prije i za vrijeme rata jer je za njih promjena bila nagla i traumatična te su ih novi, ponekad potpuno namješteni njemački stanovi, podsjećali na vlastitu povijest i vlastite napuštene domove. Zbog okruženosti tragovima njemačke prisutnosti u gradu ispunjenom osjećajem stranoga, neprijateljskoga i nestabilnoga u doseljenika je rastao osjećaj otuđenosti. To je olakšalo priklanjanje namjerama vlasti i dovelo do aktivnog sudjelovanja u stvaranju fizičke reprezentacije mitologije oko sebe brisanjem njemačkih značenja i stvaranjem novih. Stanovnici su time oblikovati neki osjećaj doma i u tom procesu nisu brinuli o tome što uništavaju velike kulturne vrijednosti.

Kao posljedica, najnovija povijest Gdanjska zapisana u društvenom sjećanju bila je odgurnuta na margine društvenog pamćenja. Poljski karakter Gdanjska kao jedini službeni oblik javnog pamćenja doveo je do toga da su povijesni spomenici smatrani poljskom baštinom. Razlozi za takvu odluku mogu se objasniti ulogom spomenika za vrijeme podijeljene Poljske kao nositelja nacionalne svijesti i spremnosti komunističkih vlasti da iskoriste potencijal značenja povezanih s njima za svoje propagandne ciljeve⁶². Gdanjsk je u očima poljskih i njemačkih povjesničara uglavnom bio promatran u kroz nacionalnim kategorijama te je najvažniji cilj nove

---

⁵⁹ Polska Zjednoczona Partia Robotnicza – komunistička partija na vlasti od 1948. do 1989. g.

⁶⁰ Bossak, *Monuments and Social Memory in Gdansk*, str. 70.

⁶¹ Isto, str. 70-71.

⁶² Isto, str. 69.

vlasti bio obnoviti poljsku sliku grada u društvenoj svijesti, dok individualna iskustva novih stanovnika nisu bila ključni dio javne rasprave o identitetu grada. Međutim, to se promijenilo nakon godina nezadovoljstva vlašću i „borbi za svijest“, o čemu svjedoči i predsjednik udruge Poklon Gdanjska (Dar Gdańska) Donald Tusk osvrćući se na nastanak ideje o objavljivanju albuma s fotografijama predratnog Gdanjska:

„Veliki gdanjski revolt sedamdesetih i osamdesetih godina ojačao je u njegovim stanovnicima uvjerenje u posebnost ovog mjesta. Povratak velike povijesti na obale rijeke Motławe dopustio je predstavnicima moje generacije da odbace svoje komplekse i mržnju te da se osvrnemo na prošlost Gdanjska s hrabrošću. Što smo se slobodnije osjećali, dublje su naši korijeni sezali i više smo se zalagali za kontinuitet.“⁶³

Demokratizacija u devedesetima izložila je i otkrila skrivene slojeve društvenog pamćenja te otvorila nove mogućnosti za društvene djelatnosti koje prije nisu mogle biti prisutne u javnom životu. Objava dokumenata, književnih djela i albuma sa slikama predratnog Gdanjska postala je okidač za javne debate o identitetu Gdanjska. Otkrivanjem obiteljskih priča stanovnika Gdanjska vidljiv je otpor dominantnom shvaćanju povijesti grada u kontekstu povijesti država i naroda isključivo nacionalne, i to poljske povijesti. Društveno pamćenje postaje sve otvorenije i individualnije kao polifonijska zbirka glasova raznih ljudi. Primjer Gdanjska pokazao je kako se percepcija povijesnih spomenika razvila od Drugoga svjetskog rata do danas. Promjena stavova o spomenicima tumači se kao posljedica spontanog razvoja kolektivnog pamćenja i promjena u politici pamćenja zbog nove situacije u Poljskoj nakon 1989. godine. Rezultat je tih procesa prestanak promatranja Gdanjska kroz prizmu nacionalnih kategorija, već kao simbol multikulturalne prošlosti i identiteta grada⁶⁴.

1.4. Stefan Chwin

Stefan Chwin je poljski pisac, književni kritičar, esejist, književni povjesničar i grafičar rođen 11. travnja 1949. godine u Gdanjsku. Prema obiteljskoj povijesti opisanoj u djelima, „Slučaj“ i „Sudbina“ nakon Drugoga svjetskog rata izabrali su Gdanjsk kao mjesto u kojem će se skrasiti roditelji Stefana Chwina⁶⁵. Oboje su, poput tisuća poslijeratnih Gdanjšćana, protjerani iz

---

⁶³ Isto, str. 67.

⁶⁴ Isto, str. 73.

⁶⁵ Krystyna Lars, *Gdańsk według Stefana Chwina*. Urząd Miejski w Gdańsku Biuro Prezydenta ds. Promocji Miasta: Gdańsk 2008, str. 3.

svojih rodni gradova; majka Aleksandra Celińska došla je u Gdanjsk 3. rujna 1945. godine pošto su je Nijemci deportirali iz Varšave nakon gašenja ustanka, a oca Józefa Chwina nekoliko mjeseci kasnije Rusi su deportirali iz Vilna. O tome da su oboje završili baš u Gdanjsku odlučile su velike Sile povijesti 20. stoljeća ili, kako ironično piše, odlučila je „Tajna Ruka, koja je mogla biti ruka Sudbine koliko i ruka Staljina, Churchilla i Rosevelta“⁶⁶. Dolaskom u Gdanjsk naselili su se u Oliwi na sjevernom dijelu grada u ulici „s drvoredom lipa koja se prije ulaska Crvene armije u grad zvala Lutzovstrasse“ i tamo se na drugom katu *poniemieckiego* doma rodio Stefan Chwin. Oliwa je tada bila zaseban grad do kojeg se moglo doći parnim vlakom i tramvajem broj 2. Danas je taj dio grada srastao s ostalim dijelovima grada, ali većina mjesta izgleda kao nekada i još je moguće prošetati pored devetnaestostoljetnih zdanja uzdignutih oko srednjovjekovne katedrale i vidjeti vile, verande, dvorišta i okruženje u kojem je odrastao pisac. Djetinjstvo u Oliwi bilo je obilježeno tragovima Nijemaca, odnosno promjenom njemačkog Danziga u poljski Gdanjsk te micanjem tragova njemačke kulture s gdanjskih ulica i iz gdanjskih stanova. *Hanemann* je u velikoj mjeri roman inspiriran autobiografskim elementima, koji je uvelike temeljio na navedenim trenucima jer, kako kaže, voli izmišljati „stranputice vlastitog života“⁶⁷ i pitati se kako bi život mogao izgledati da se povijest odigrala drukčije. Dosadašnja povijest pisca odigrala se u Gdanjsku, gdje je nakon završetka studija 1973. godine (obranio disertaciju pod mentorstvom prof. Marije Janion) kratko radio u knjižnici, a u jesen 1973. godine zaposlio se u Institutu za polonistiku, najprije kao asistent (travanj 1974.), a kasnije i viši asistent (od rujna 1975.). Debitirao je 1975. godine s člankom '*Trans Atlantik*' prema '*Panu Tadeuszu*' (*Pamiętnik Literacki*) i *Gombrowicz – konkurentni sarmat* (*Ruch Literacki*). Sljedećih godina uglavnom se bavio suvremenom literaturom, polemizirajući s konceptom „novog vala“ te obraćajući pažnju na najmlađu generaciju umjetnika. U osamdesetima je bio član grupe koja uređuje niz publikacija *Transgresje*, za što je 1989. godine (zajedno s Mariom Janion, Stanisławom Roškim i Zbigniewom Majchrowskim) dobio nagradu *Wiatr od morza*, koju dodjeljuje Klub studenata Wybrzeża *Żak* u Gdanjsku. Doktorirao je 1982. godine s tezom pod nazivom *Romantični sustav suvremene poljske književnosti (na primjeru stvaralaštva Wacława Berenta, Brune Schulza, Stanisława Ignacego Witkiewicza, Tadeusza Konwickiego, Tadeusza Nowaka)* pod mentorstvom profesorice Marie Janion.

⁶⁶ Isto, str. 4.

⁶⁷ <http://telewizjaliteracka.pl/aktualnosci/index.php/component/k2/item/628-stefan-chwin>

Kao pisac debitirao je 1985. godine s romanom *Ljudi škorpioni. Avanture Joachima El Tora na otocima arhipelaga San Juan de la Cruz*, objavljenime pod pseudonimom Max Lars i s vlastitim ilustracijama. U godinama koje su slijedile razvio je književno stvaralaštvo (uglavnom u području romana i eseja), kombinirajući pisanje nastavnog i istraživačkog rada i dalje usredotočenog oko spojeva suvremene poljske kulture s romantizmom. Godine 1995. pridružio se uredništvu *Kwartalnika Artystycznego* (gdje je objavljivao prozu, ulomke i članke), a između 1998. i 2003. godine bio je i član uredništva časopisa *Borussia*. Studije, članke, recenzije, eseje i fragmente proze objavljivao je u brojnim književnim i stručnim časopisima, dok dužu suradnju ostvaruje s izdavačkom kućom Tytuł (od 1991. do 2002., uz prekide), tjednikom *Tygodnik Powszechny* (od 1996.) te s dnevnim novinama *Gazeta Wyborcza* (od 1997.) i *Rzeczpospolita* (od 1999.). Postao je član Znanstvenog društva Gdanjsk (1982.), SPP (1990.) i poljskog PEN kluba (1998.). U razdoblju od 1995. do 2010. godine, uglavnom u vezi s objavljivanjem svojih romana, na poziv izdavača, knjižara i kulturnih udruga bio je na mnogim inozemnim književnim i znanstvenim putovanjima u Njemačkoj (oko 100 susreta), Rusiji, Švedskoj, Austriji, Švicarskoj, Italiji, Velikoj Britaniji, Francuskoj, Španjolskoj, Kanadi, SAD-u, Rumunjskoj, Slovačkoj, Mađarskoj i Litvi. Od 1996. do 2003. bio je član žirija književne nagrade *Nike*. Za zasluge u području poljsko-njemačkih odnosa, među ostalima, primio je nagradu *Erich Brost* (1997.), a od poljskog PEN kluba dobio je nagradu za životno djelo (1998.). Godine 2007. pozvan je u Poljski jezični savjet na Poljskoj akademiji znanosti i postao je članom Europske federacije nacionalnih institucija za jezik (EFNIL). Godine 2009. postao je članom Vijeća za kulturu Gdanjska. Godine 2010. preuzeo je upravljanje istraživanjima Gdanjskog sveučilišta u vezi s referencama europske književnosti na misli svetoga Augustina, a zainteresiran je za filozofske, moralne i psihološke aspekte slike samoubojstva u književnosti i umjetnosti 19. i 20. stoljeća. Sudjelovao je u radu na enciklopediji Gdanjska, objavljenoj 2012. godine i dostupnoj u mrežnoj verziji kao Gedanopedia. Godine 2014. dobio je nagradu predsjednika Gdanjska *Neptun*, a 2015. godine dodijeljena mu je nagrada partnerskih gradova Torunja i Göttingena *Samuel Bogumił Linde*. Dobio je Zlatni križ za zasluge (2002.), srebrnu medalju za doprinos kulturi *Gloria Artis* (2008.) i medalju svećenika *Mściwoja II.*, koju dodjeljuje uprava Gdanjska za izvrsna postignuća na čast gradu (2010)⁶⁸. Od navedenih događaja pisac izdvaja dva koja su imala presudan utjecaj na njegovo stvaralaštvo, odrastanje u Gdanjsku i studentske dane provedene na Sveučilištu.

2. HUMANISTIČKA GEOGRAFIJA

2.1. Prostor

Iako je mjesto kao lokacija, „imenovani lokalitet“, dio geografskog prostora ili prostor na kojem se nešto nalazi prisutno u geografskoj tradiciji od klasičnih vremena, ideja mjesta do 1970-ih godina nije nikada bila kritički istražena⁶⁹. Do 1950-ih dominantnu horološku (regionalnu) koncepciju u geografiji zamjenjuje filozofija pozitivizma francuskog filozofa Augusta Comtea, koji tvrdi da u društvu djeluju iste zakonitosti koje djeluju i u prirodi. U skladu s tom filozofijom, društvene i prirodne znanosti imaju istu logičku formu, isti znanstveni jezik i metodu, te geografija počinje tragati za prostornim zakonima koji djeluju u prirodi i u društvenoj sferi. Interes geografije premješta se s opisivanja i razlikovanja regija/mjesta na mjerljiv prostor, njegovu strukturu, organizaciju i procese, te fokusom geografskoga bavljenja postaju prostorne analize koje se koriste kvantitativnim postupcima⁷⁰. Prostor kao središnji pojam pozitivističke geografije opisivao se i analizirao preko znanstvenih, logičkih i matematičkih kategorija koje su pretpostavljale njutnovsku koncepciju prostora kao kontejnera fizičkih objekata i događaja povezivanih s mjestima u prostoru⁷¹. Međutim, 1970-ih godina kao reakcija na novo skretanje geografije u smjeru prostornih analiza unutar kulturne geografije aktualizirala se iskustvena dimenzija prostora i propitivali su se suvremeni oblici vezanosti uz mjesto, dok se u sociologiji promišljao „socijalni prostor“ koji nastaje iz interakcije ljudi u prostoru i vremenu te „prostorne

---

⁶⁹ Laura Šakaja, *Mjesto u diskursu humane geografije*. U: Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić (ur.): *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2011, str. 111-129, ovdje str. 113.

⁷⁰ Šakaja, *Uvod u kulturnu geografiju*, str. 102.

⁷¹ Isto, str. 103.

taktike“ kojima ljudi prisvajaju fizički prostor⁷². Pojam *mjesto* u središtu je teorijskog razvitka humanističke geografije, a određivao se u odnosu na prostor. Najčešće se definira kao dio prostora, a ponekad se te dvije riječi koriste kao sinonimi termina poput okoliša, regije, lokacije, područja i krajolika. Usprkos tome, većina humanih geografa nastoji ih razlikovati sugerirajući da je riječ o srodnim, ali zasebnim pojmovima. Tu je presudna ostavština dviju različitih struja geografskog istraživanja koje su doživjele procvat 1970-ih; prethodno spomenuta humanistička perspektiva koja naglašava „osjećaj mjesta“ svojstven različitim okruženjima s jedne strane te marksistički i materijalistički prikazi koji istražuju odnose između dominacije i otpora što se odigravaju kroz različite prostore s druge strane⁷³. Potonji naglašavaju važnost prostora i smatraju da je prostor uključen u društvene odnose te ga društvo proizvodi i konzumira. Marksistički teoretičar Henri Lefebvre zalaže se za „znanost o prostoru“, koja bi se odvojila od strogih matematičkih i filozofskih okvira te integrirala društveno-humanistički analitički senzibilitet.

„Društveni prostor“, kako ga interpretira Lefebvre, oblikovan je prirodnim, povijesnim i graditeljskim elementima, ali njima nije reificiran; prostor je oblikovan i društvenim odnosima koji se u njemu odvijaju te značenjima i reprezentacijama koja u prostoru i o prostoru nastaju, a istovremeno i utječe na njih. Prostor je tako produkt međudjelovanja fizičkog, mentalnog i socijalnog⁷⁴, dok se mjesto tu pojavljuje kao poseban oblik prostora koji se stvara činovima imenovanja te distinktivnim djelovanjima i zamišljanjima što su povezana s posebnim društvenim prostorima. Svako društvo, svaki ekonomski oblik, tvrdi Lefebvre, stvara svoje „društvene prostore“, a oni su, povratno, važni za reprodukciju društva i, u užoj perspektivi, za reprodukciju dominacije moći⁷⁵. U istom razdoblju nastaju i studije francuskog filozofa Michela Foucaulta u kojima oblikovanje prostora propituje kao komponentu stvaranja modernog društva, odnosno kao mehanizam strategije moći u discipliniranju i kontroliranju subjekata. Za Foucaulta

---

⁷² Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić, *Oprostornjavanje antropološkog diskursa*. U: Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić (ur.): *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2011, str. 9 - 69, ovdje str. 11

⁷³ Phil Hubbard, *Prostor/mjesto*. U: David Atkinson, Peter Jackson, David Sibley, Neil Washbourne (ur.): *Kulturna geografija : kritički rječnik ključnih pojmova*. Disput: Zagreb 2008, str. 71-81, ovdje str. 71.

⁷⁴ Valentina Gulin Zrnić: *Prostor i mjesto u hrvatskoj etnologiji/kulturnoj antropologiji*. U: Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić (ur.): *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2011, str. 69 -111, ovdje str. 31.

⁷⁵ Isto, str. 32.

je „prostor fundamentalan u svakoj primjeni moći“⁷⁶, a vladanje (*gouvernementalite*) sustav je u kojem se ljudski subjekt konstituira s obzirom na šire odnose moći. Nekad je mjesto uključeno ili utkano u prostor, a nekad je prostor uključen u mjesto. U humanističkom se viđenju prostor i mjesto preklapaju, a ponekad jedno drugo isključuju – nema hijerarhije između mjesta i prostora, nema omjera. Granice između mjesta i prostora u takvom su viđenju krhke i dinamične⁷⁷. Stoga prostor i mjesto možemo promatrati kao nešto što neprestano nastaje, što je u tijeku i što je neizbježno upleteno u odnose moći⁷⁸.

2.2. Mjesto

Humanistička geografija doživjela je procvat 1970-ih pojavivši se kao reakcija na tada prožimajuće apsolutno ili „empirijsko-fizičko“ poimanje prostornosti, koje je sugeriralo da je svijet „bijelo platno“ i da nema aktivnu ulogu u oblikovanju društvenog života, već je on površina na kojoj se odigravaju društveni odnosi. Stoga se analiza prostornih obrazaca smatrala primjerenim i sofisticiranim načinom ispitivanja odnosa između ljudi i njihove okoline. Humanistička su gledišta premjestila žarište analitičke pozornosti geografije s društvenog prostora na mjesto u kojem se živi nastojeći zamijeniti „bezljudne“ geografije pozitivističke prostorne znanosti pristupom zasnovanim na alternativnim filozofijama⁷⁹. Prva teorijski i filozofski utemeljena knjiga o mjestu *Mjesto i bezmjesnost* kanadskog geografa Edwarda Relpha objavljena je 1976. godine, a njegov je teorijski fokus na mjesto nedvojbeno pridonio postmodernoj afirmaciji koncepcije mjesta u znanstvenom i javnom diskursu. Relph je bio jedan od prvih geografa koji je razjasnio vrijednost fenomenološkoga gledišta za razumijevanje odnosa ljudi – mjesto, sugerirajući da je važno nadići idealizaciju objektivne analize prostora i stremiti za time da se življeno iskustvo mjesta razumije s više usredotočenosti na čovjeka i više uživljanja.

Prema Relphu, neka su mjesta autentičnija od drugih te zajednica, pripadnost i „osjećaj mjesta“ mogu nastati samo na onim mjestima na kojima je veza između ljudi i mjesta duboko

---

⁷⁶ Šakaja, Uvod u kulturnu geografiju, str.142.

⁷⁷ Isto, str. 122.

⁷⁸ Hubbard, *Prostor/mjesto*, str. 78.

⁷⁹ Isto, str. 72.

ukorijenjena⁸⁰. Jedinostvena je kvaliteta mjesta njezina moć uređenja i prostornog usmjeravanja ljudskih namjera, iskustava i prostornog djelovanja. Relph tako vidi prostor i mjesto kao dijalektički strukturirane u iskustvu ljudske okoline, jer naše razumijevanje prostora odnosi se na mjesta koja nastanjujemo. Prema identitetu mjesta, odnosi se na njegovu „postojanu istovjetnost i jedinstvo koje omogućuje da se mjesto razlikuje od drugih“⁸¹. Fenomenološku perspektivu na mjesto možda najbolje možemo iščitati iz termina „osjećaj mjesta“, koji je u geografiju uveo kinesko-američki geograf Yi-Fu Tuan. Prema Tuanu, mjesta imaju osobnost koja je sastavljena od prirodne nadarenosti i modifikacija koje su upisali sukcesivni naraštaji ljudi. Tuan smatra kako mjesta imaju „duh“ ili osobnost, no samo ljudska bića mogu imati „osjećaj mjesta“ jer to nije svojstvo okoliša, već dar koji posjeduje osoba. Pritom ga razumije na dva načina; prvo značenje podrazumijeva vizualni ili estetski doživljaj mjesta, dok drugo upućuje na svijet koji upoznajemo preko osjetila sluha, njuha, okusa i dodira⁸². Drugo značenje za Tuana ima posebnu važnost jer smatra kako je vizualne i estetske kvalitete grada moguće doživjeti u kratkom periodu, dok je potreban znatno dulji period kontakta kako bismo upoznali karakteristične mirise i zvukove grada, teksturu njegovih pločnika i zidova, stoga ističe kako su mjesta:

„...lokacije u kojima ljudi imaju duge uspomene. Osjet pločnika pod nogama, miris večernjeg zraka, boja jesenskog lišća postaje kroz dugotrajno poznavanje proširenjem nas samih. Vizualna se kvaliteta okoliša brzo registrira, ali da bi se dobio 'osjet' mjesta, treba više vremena. On se stvara iz iskustava, najčešće prolaznih i nedramatičnih, koja se ponavljaju iz dana u dan. To je jedinstvena mješavina prizora, zvukova i mirisa, jedinstvena harmonija prirodnih i umjetnih ritmova kao što je vrijeme zore i zalaska sunca, rada i igre“⁸³.

Mjesta za Tuana mogu biti „javni simboli“ lako prepoznatljivi i za autsajdera, „polja brižnosti“ koja pretpostavljaju emotivnu povezanost i formiraju se tijekom duljeg vremena i „polja navika“ u kojima se odvijaju naše svakodnevne rutine, no bitan uvjet u stvaranju osjećaja mjesta jest vrijeme koje je potrebno da se u osobi stvori emocionalni odnos s prostorom. Uveo je pojam *topofilija* u diskurs društvenih znanosti, a to definira kao 'afektivnu sponu između ljudi i mjesta ili okoline', čime obuhvaća sve ljudske emotivne veze s materijalnim okolišem te ističe kako su najtrajniji odnosi vezani uz pamćenje prošlih iskustava, npr. odnos prema domu – lokusu

---

⁸⁰ Isto, str. 73.

⁸¹ David Seamon, i Jacob Sowers: *Place and Placelessness*, Edward Relph. U: P. Hubbard, R. Kitchen, i G. Vallentine (Ur.), *Key Texts in Human Geography*. Sage, London 2008, str. 43-51, ovdje str. 45

⁸² Šakaja, *Mjesto u diskursu humane geografije*, str. 115.

⁸³ Isto, str. 183-184, 242.

pamćenja. Važan element toponimije jest svijest o prošlosti mjesta. Prošlost se povezuje s korijenima, a korijeni s patriotizmom, ljubavlju prema domovini. Pritom Tuan vjeruje u toponimiju samo kada se ona odnosi na mala područja koja čovjek može doživjeti svojim osjetilima i iskustvima, dovoljno mala da se upoznaju neposredno⁸⁴.

3. Prostorno pamćenje

Osobno sjećanje (*ars memoriae*) na unutarnjoj razini stvar je našeg neuromentalnog sustava, što je jedini oblik sjećanja koji je prepoznat sve do dvadesetih godina 20. stoljeća. Njemački egiptolog Jan Assmann smatra kako je sjećanje sposobnost koja nam omogućuje formiranje svijesti o sebi (identitetu) na osobnoj i na kolektivnoj razini te ističe uspjeh francuskog sociologa Mauricea Halbwachsa da pokaže kako naša sjećanja, kao i svijest općenito, ovise o socijalizaciji i komunikaciji te da se sjećanje može analizirati kao funkcija našeg društvenog života⁸⁵. Za Halbwachsa sjećanje je prije svega uokvireno u sadašnjosti koliko u prošlosti, promjenjivo, a ne stalno. Proučavanje sjećanja, kao rezultat toga, nije stvar filozofske refleksije o inherentnim svojstvima subjektivnog uma, već prepoznavanja njegovih promjenjivih društvenih okvira. Štoviše, sjećanje je za Halbwachsa pitanje kako umovi rade zajedno u društvu jer smatra da njihova djelovanja nisu posredovana, već su strukturirana društvenim aranžmanima:

„Ljudi normalno stječu svoja sjećanja u društvu. Također, u društvu se prisjećaju, prepoznaju i lokaliziraju sjećanja. Sva se individualna sjećanja, dakle, odvijaju u društvenim okruženjima, u društvenim kontekstima i kao odgovor na društvene znakove.“⁸⁶

Francuski povjesničar Pierre Nora smatra kako je sjećanje život koji uvijek prenose živi ljudi i stoga je u trajnoj evoluciji, otvoreno dijalektici uspomene i zaborava, nesvjesno neprekidnih iskrivljenja, osjetljivo na sva prisvajanja i manipulacije te podložno dugim mirovanjima i naglim oživljavanjima⁸⁷. No ako se komunikacija prekine ili se promijene spojni okviri komunicirane zbilje, slijedi zaborav, jer sjećamo se samo onoga što komuniciramo i što u spojnim okvirima

---

⁸⁴ Šakaja, Uvod u kulturnu geografiju, str. 108.

⁸⁵ Jan Assmann: *Communicative and Cultural Memory*. U: Astrid Erll i Ansgar Nünning (Ur.): *Cultural Memory Studies, An International and Interdisciplinary Handbook*, Walter de Gruyter, Berlin 2008, str. 109.

⁸⁶ Vita Fortunati i Elena Lamberti, *Cultural Memory: A European Perspective*, U: Astrid Erll i Ansgar Nünning (ur.): *Cultural Memory Studies, An International and Interdisciplinary Handbook*, Walter de Gruyter, Berlin 2008, str. 127-141, ovdje str. 155.

⁸⁷ Pierre Nora: *Između sjećanja i povijesti*, prevele: Milena Ostojić, Ana Irena Hudl, Diskrepancija, studentski časopis za društveno-humanističke teme, sv. VIII, br. 12, Zagreb 2007, str. 137.

kolektivnog pamćenja možemo lokalizirati⁸⁸. Tendencija ka lokalizaciji, smatra Assmann, prisutna je kod svih vrsta zajednica jer svaka grupa koja se želi konsolidirati kao takva stremitome da sebi stvori i osigura mjesta koja nisu samo poprište njihovih oblika interakcije već i simboli njihova identiteta i uporište njihova sjećanja, te zaključuje kako su pamćenju potrebna mjesta jer ono tendira uprostorenju⁸⁹. Iz društvene perspektive, najznačajniji su nositelji sjećanja specifični materijalni predmeti i mjesta. Oni postoje neovisno o mislima i želji pojedinaca i oni nam više nego prolazni materijali ili riječi zaključane u knjigama omogućuju opredmećivanje (reifikaciju) kolektivnog sjećanja. A upravo je grad mjesto, odnosno skup međusobno povezanih mjesta na kojemu su nataloženi znakovi/simboli⁹⁰ povijesti, kulture i različitih iskustava, prije svega javni simboli poput spomenika, arhitekture grada, muzeja, naziva ulica, čime grad poprima kvalitete tekstualnosti i moguće ga je promatrati kao konstelaciju znakova, tj. vrstu jezika⁹¹. Grad promatran na taj način, po mišljenju etnologa i antropologa Srđana Radovića, može se shvatiti kao „tekst“, odnosno „simbolički poligon na kojem politika provodi zahvate kulturne i simboličke adaptacije u skladu s političkim i/ili nacionalnim imaginarijem“⁹². Na taj način arhitekturu grada prepoznamo kao simulakrum, kao kulisu teatra pamćenja. Konkretni grad tako, tek kao simulakrum-grad, dobiva tu fiktivnu dimenziju koja ga opunomoćuje kao mjesto pamćenja. Ideja mjesta pamćenja kao simboličkih mjesta pomaže u prepoznavanju i učvršćivanju ključnih mjesta iz kolektivnog pamćenja. Svaki grad tako ima svoj vlastiti mehanizam pamćenja, a preko mjesta pamćenja i figurama sjećanja (osobe, rijeke, ulice, građevine...) zapravo pratimo grad u kolektivnoj memoriji⁹³.

Osobno i kolektivno iskustvo urbanoga prostora izvori su različitih strategija upisivanja sebe u tekst⁹⁴, stoga ne čudi mnogostrukost lica pripovjedača u *Hanemannu* koji objedinjuje oba tipa pamćenja u književnom tekstu; autobiografsko (osobno, individualno) i kulturno-povijesno (kolektivno pamćenje). Prostor igra glavnu ulogu u kolektivnoj i kulturnoj mnemotehnici, u kulturi sjećanja, te je upravo grad onaj prostor u koji se utiskuje identitet pojedinca. Njegovo

---

⁸⁸ Assmann: *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, str. 43.

⁸⁹ Isto, str. 45.

⁹⁰ Yi-Fu Tuan: *Space and place: the perspective of experience*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1977, str. 173.

⁹¹ Srđan Radović: *Grad kao tekst*, Biblioteka XX vek: Knjižara Krug, Beograd 2013, str. 11.

⁹² Isto, str. 12.

⁹³ Helena Sablić Tomić, Tatjana Ileš, *Grad između pamćenja i zaborava*, Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol.37 No.1 Svibanj, str. 303 - 322, ovdje str. 307.

⁹⁴ Isto, str. 306.

sjećanje na događaje i znanje o unutarnjim previranjima likova ostavlja dojam „empatičnog pripovjedača“ i/ili „sveznajućeg pripovjedača“⁹⁵, jer bez obzira na to iz kojeg lica pripovjedač progovara, sjeća se svakog pojedinog detalja o događajima prije mnogo godina (pan J.), događaja kojima nije nužno ni osobno prisustvovao (pani Stein) ili događaja prije njegova rođenja (Piotr) o kojima je samo slušao priče.

3.1. Freie Stadt Danzig

Gdanjsk ili Danzig kao centralno mjesto poljsko-njemačkog sjećanja neupitno potvrđuje Relphovu tvrdnju da su „neka mjesta autentičnija od drugih“ te da „osjećaj mjesta“ može nastati samo na onim mjestima gdje je veza između ljudi i mjesta duboko ukorijenjena. Od samog početka *Hanemanna* Gdanjsk je prisutan u svakom događaju te nas pripovjedač vodi kroz njegove ulice s likovima i opisuje svaki detalj prijednog puta, čime ostavlja dojam ukorijenjenosti i hiperrealističnim stilom karakterističnim za Chwina približava posebnost grada te ujedno stvara „osjećaj mjesta“. Pripovjedač opisuje raznolike fasade, građanske stanove i njihove stanare, panoramu koju krase tornjevi crkava i sinagoga, devetnaestostoljetne vile na obroncima grada, čime dočarava raznolikost i slojevitost povijest grada te nam pruža uvid u „društveni prostor“ stanovnika. Taj je prostor povezan ulicama njemačkih naziva, a u njemu žive Nijemci i rade u njemačkim tvornicama u „Freie Stadt Danzigu“, čime se kreira specifični društveno-vremenski okvir u kojem nastaju njihova sjećanja:

„Hanemann si je dozvolio nekoliko primjedbi o pjevanju masovnih pjesama i marširanju s bakljama koje su zvučale neprikladno pored gospode iz Oliwe, samo nekoliko ulica od kuće iz koje su tjedan dana ranije 'nepoznati počinitelji' izvukli Hansa Wichmanna u automobil, a njegovo je tijelo pronađeno dva ili tri dana kasnije u kanalu kod Elbinga. (...) Uostalom, on je više puta posjetio tu nesretnu kuću na Długim Pobrzeżu, gdje su se sretali ljudi iz Danziger Volksstimme. Bilo je to negdje pokraj Krantora, nekoliko koraka od trgovine Hermanna Kagana, pored nje se nalazila trgovina Valentine Reimann – pomislio je gospodin Zimmermann – a iza trgovine Kagana, Robert Süß prodavao je oružje. Pod kojim je brojem to bilo? Vjerojatno pod devetkom, jer je Kagan imao svoju trgovinu ispod desetke.“⁹⁶

⁹⁵ Piotr Pietrych: *Powieść o porcelanie. Inne spojrzenia na "Hanemanna" [Stefana] Chwina*. U: Tomasz Cieślak i Krystyna Pietrych (ur.): *Literatura polska 1990-2000*, t. II, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2002, str. 272.

⁹⁶ Isto, str. 24-25.

Kroz saznanja o tome što se po gradu priča i kako se pričalo o događajima stvara se osjećaj uske povezanosti stanovnika Gdanjska, u kojem se poput sela neformalno izgrađuje neprekidna povijest vlastite zajednice – povijest u kojoj svatko portretira i svatko je portretiran i u kojoj portretiranje nikada ne prestaje. Takva vrsta okruženja smatra antropolog Paul Connerton gotovo i ne ostavlja prostora za predstavljanje sebe u svakodnevnom životu jer se pojedinci uglavnom sjećaju zajednički⁹⁷. Prema profesoru Mikołaju Madurowiczu, mjesto i ljudsko biće međusobno su određeni⁹⁸, iz čega proizlazi da grad, poput većine kulturnih/antropoloških tekstova, utječe na konstrukciju identiteta ljudi i formiranje kulturnih vrijednosti⁹⁹. U opisima pripovjedača grad je na svojevrsan način zaseban lik koji je sastavni dio uspomena zajednice, ali ujedno i njihov tvorac, stoga prethodno spomenuti hiperrealizam i „sveznajući pripovjedač“ rezultiraju izuzetnom osjetljivošću na detalje prilikom opisivanja prostora u kojem se kreću likovi, te tako saznamo i najmanje pojedinosti o stanovnicima i njihovu okruženju:

„Günter Schultz trčao je u školu po kaldrmi u obliku ribe, Bierensteini su se na putu do kazališta, spoticali o tračnice tramvaja koji je vozio kroz Langer Markt, a sin gospođe Peltz tankim je kistom oslikavao zlatni natpis 'Caffe' na prozoru kafića na Breitgasse 13.“¹⁰⁰

„Hilda Wirth, kod koje je živio Retz na Am Johannisbergu i koja ga je svakog jutra budila s pažljivim kucanjem na staklena vrata, zasigurno bi potvrdila ovo mišljenje. Naposljetku, tko bi drugi nosio sa sobom u crnoj aktovci, zamotan u komad zečjeg krzna, gipsani odljev lica nepoznate djevojke...“¹⁰¹

„Stajala je pored prozora, zamišljena, možda malo ljutita, ali to nije bila takva zamišljenost kakvu je ponekad vidio na ženama u Kauffmannovoj kavani ili gostionici. (...) Ali kad je stajala pored prozora, za kojim se naziralo plavetnilo mora, već je čekao na nju bijeli brod iz marine u Neufahrwasseru, čekala ju je bijela haljina, kišobran, bijela torbica.“¹⁰²

Međutim, to nije puko promatranje ljudi ili nabranje detalja koji razlikuju jednu građevinu od druge ili ulicu od ulice. Naprotiv, to je perspektiva nekoga tko je duboko ukorijenjen u mjesto što je, ističe Weil, najvažnija i najmanje prepoznata potreba ljudske duše¹⁰³, te smatra kako:

⁹⁷ Paul Connerton: *Kako se društva sjećaju*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb 2004, str. 28.

⁹⁸ Mikołaj Madurowicz, *Hermeneutika miejsca w świetle fenomenologii przestrzeni*. U: Bartłomiej Gutowski (ur.): *Fenomen Genius loci, Tożsamość miejsca w kontekście historycznym i współczesnym*. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego: Warszawa 2009, str. 51 - 59, ovdje str. 51

⁹⁹ Radović, *Grad kao tekst*, str. 13.

¹⁰⁰ Chwin, *Hanemann*, str. 32.

¹⁰¹ Isto, str. 10.

¹⁰² Isto, str. 18.

¹⁰³ Weil, *The need for roots*, str. 40.

„Ljudsko biće ima korijenje temeljem njegove stvarne, aktivne i prirodne uključenosti u život zajednice koja čuva u živom obliku određena bogatstva prošlosti i određena očekivanja od budućnosti. Sudjelovanje u svakodnevnom životu zajednice prirodno je na način koji je inherentno istinit prema mjestu, uvjetima rođenja, profesiji i društvenom okruženju. Svako ljudsko biće mora imati više korijena. Potrebno je za njega približiti cijelu svoju moralnost, dobrobit, intelektualni i duhovni život preko okruženja čiji je prirodni dio.“¹⁰⁴

Gdanjsk je za pripovjedača mjesto u kojem ima mnoge uspomene, mjesto u kojem je upoznao „karakteristične mirise i zvukove grada, teksturu njegovih pločnika i zidova“, koje Tuan smatra neophodnima za rađanje „osjećaja mjesta“ u osobi, što izvire iz svakog opisa grada pripovjedača koji je nebrojeno puta šetao ulicama ispunjenim mirisom mora i vlage u zraku, pamti ljetne večeri i:

„meku tamu ulica koje vode do Motławe, sjaj kaldrme na Mariackoj i mliječno svjetlo lampi na Szerokoj koje svake večeri pali Hans Lempke, susjed gospodina Zimmermana iz Osieka.“¹⁰⁵

Genius loci (duh mjesta) pojavljuje se zahvaljujući odnosu i nakupljenim emocijama koje pripovjedač (stanovnici) stvara s mjestom¹⁰⁶, stoga kada govorimo o *genius loci*:

„govorimo o mnogim kulturnim slojevima koji su koncentrirani na određenom mjestu. Govorimo o osjećaju povijesne dubine, o preklapajućim slikama koje osjećamo kada smo na određenom mjestu; govorimo o aktivaciji sjećanja koje određuje višeslojnost i višeglasje mjesta. Istodobno, *genius loci* mjesto je povezanosti između različitih razina značenja, izgrađeno i „čitano“ na temelju različitih kompetencija, ali nikad ne zatvarajući jezik, no potiče – kao i svaka metafora – da ide dalje od tumačenja, izvan jezika, izvan kulture.“¹⁰⁷

3.2. Nakon rata – Gdanjsk

Bolest iskorijenjenosti kao posljedica rata obavlja Gdanjsk te mijenja njegovo lice do neprepoznatljivosti. Netko tko je pamtio svaki detalj, miris i nijansu grada s velikim je poteškoćama mogao pratiti nestajanje ili, bolje rečeno, mijenu koja je nastupila. Uostalom, tko je mogao predvidjeti da će Gdanjsk zahvaćen „rukom sudbine“ biti u potpunosti:

„ispunjen vatrom i dimom gorućeg katrana, prašinom i ostacima razorenih zidova, spaljenim platnom i svilom, raspadanjem mramora i taljenjem bakra koji su nekadašnji izgled Gdanjska pretvorili u

---

¹⁰⁴ Isto, str. 40.

¹⁰⁵ Chwin, *Hanemann*, str. 25.

¹⁰⁶ Ewa Rewers, *Od miejskiego genius loci do miejskich oligopticonów Fenomen Genius loci*. U: Bartłomiej Gutowski (ur.): *Fenomen Genius loci, Tożsamość miejsca w kontekście historycznym i współczesnym*. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego: Warszawa 2009, str. 15 - 27, ovdje str. 18.

¹⁰⁷ Isto, str. 18.

neprepoznatljive plamene skulpture.¹⁰⁸ (...) Ti bljesci – titrajući i iritantni – doveli su do toga da Hanemann nije mogao prepoznati mjesto na koje su došli.¹⁰⁹ (...) nestala je kuća na Breitgasse? Znači, sve je izgorjelo?“¹¹⁰

Weil smatra da iskorijenjenost kao posljedica rata stvara neizbrisivu rupu prisilno nametnutu između čovjeka i rodnog mjesta, između jastva i njegova istinskog doma. U trenutku iskorjenjenja „izbjeglica prelazi granice vlastitog svijeta, mijenja se njegovo cjelokupno moralno rasuđivanje te je lišen osjećaja osobne ili društvene odgovornosti“¹¹¹. Posljedica je toga da su neki nakon premještanja iz opustošenih dijelova poljske za vrijeme nacističkog režima ili iz dijelova koji su pripojeni Sovjetskom Savezu žudjeli za osvetom. U kaosu zahvaćenom Gdanjsku posvuda vidimo primjere djelovanja fokusiranog na iskorjenjivanje:

„Kuće u blizini trga gorjele su bijelim iskričavim svjetlom, gotovo bez dima, vjetar je podizao svjetlucave krhotine iznad krovova – možda spaljene zavjese rastrgane s prozora, možda listove papira koji su letjeli u vrtlozima iskri.¹¹² (...) U središtu grada, u blizini kolodvora s kojeg još nisu nestale ploče s crnim natpisom 'Danzig', probijali su se zeleni kamioni kroz snježne ruševine, strašeći jato vrana koje je čupalo meso s ubijenih konja, a muškarci u platnenim kaputima i vojnim jaknama izlazili su iz napuštenih domova s platnenim vrećicama na ramenima i drvenim kovčezima s omotanim paketima.“¹¹³

Pljačkaši idu od kuće do kuće i otimaju sve što ima vrijednost, dok znakove neprijatelja koje smatraju bezvrijednima uništavaju, čime potvrđuju mišljenje Weil da „tko je iskorijenjen, iskorjenjuje druge“¹¹⁴. U trenutku pustošenja grada provalili su i u Hanemannov stan, a kada se predstavio na njemačkom, počeli su prekopavati njegov stan i razbijati predmete tražeći nešto što bi mogli iskoristiti. Međutim, umiješala se ruka sudbine i Hanemann nije protjeran, a pljačkaši su napustili dom uz trag razbijenih šalica i uputili se prema drugim kućama u Staroj Oliwi. Predstavljanje Hanemanna na njemačkom možemo pripisati šoku i zbunjenosti nakon traumatične promjene, ali i prkosu – jer njemački je jezik dio njegova identiteta, on je Nijemac iz Gdanjska – *Gdańszczanin* (i to što govori njemački nije ništa čudnije od činjenice da govori i poljski, možda s malo tvrdim naglaskom), bez obzira na situaciju nepovoljnu po njega. Svećenik i filozof Józef Tischner smatra da „čovjek, govoreći tko je, otkriva odakle je (...) da je čin

---

¹⁰⁸ Chwin, *Hanemann*, str. 74.

¹⁰⁹ Isto, str. 46.

¹¹⁰ Isto, str. 63.

¹¹¹ Weil, *The need for roots*, str. 41.

¹¹² Chwin, *Hanemann*, str. 43.

¹¹³ Isto, str. 73.

¹¹⁴ Weil, *The need for roots*, str. 45.

predstavljanja sebe drugome čin eksteriorizacije“¹¹⁵, te Hanemann predstavivši se kao Nijemac u Gdanjsku, svjedoči o multikulturalnom identitetu Danziga, koji će ubrzo pokušati prebrisati i zatomiti.

Poslijeratno razdoblje u Poljskoj, Gdanjsku i postupni prijelaz u novo društveno uređenje doveli su do značajnih promjena u mnogim segmentima javnog života, a intenzivno preoblikovanje kolektivnih identiteta i stvaranje novih sjećanja ostavilo je posljedice i na prostor. Javna memorijalna i spomenička baština, imena ulica i trgova koji su podsjećali na prethodni društveno-politički sustav bili su među prvim i najvidljivijim žrtvama tranzicije. Rekonfiguracija identiteta neupitno je sa sobom povlačila i rekonfiguraciju grada kao „teksta“. Prema Radoviću, imena ulica omogućuju snalaženje u gradskom prostoru, ali su ujedno i nositelji simbola koji u značajnoj mjeri tvore identitet grada preko sustava reprezentacija te su proizvedeni, konzumirani i određeni kulturom. Stvaranjem značenja i simboličkim sustavima reprezentacija nastaju „mjest“ u odnosu na koja pojedinci mogu sebe pozicionirati te na taj način hodonimi (imena ulica) postaju aktivni elementi izgradnje identiteta grada, a posredno i njegovih stanovnika¹¹⁶. Bježanjem bivših stanovnika Gdanjska i naseljavanjem novih mijenja se identitet grada, to više nije „Freie Stadt Danzig“, već Gdanjsk, te pripovjedač prati promjene koje nastupaju s poglavljem *Grottgera 17* (ujedno i prvom promjenom imena Hanemannove ulice):

„Delbrück-Allee više nije vodila do Akademije, do Akademije se sada išlo ulicom Curie-Skłodowske, pored Volkssturmove barake prenamijenjene u kapelicu.¹¹⁷ (...) gospođa Stein vidjela je dvojicu radnika kako na Steffenswegu na zid Horovitzove kuće postavljaju ploču s novim nazivom ulice – Stefan Batory. Cijeli je grad preimenovan u za nju teško pamtljiva i izgovorljiva imena, Mirchauer Weg sada se zvao Partyzantów, a Hochstriess – Słowackog, Langfuhr je postao Wrzeszcz, Neufahrwasser – Nowy Port, a Brösen – Brzeźno.“¹¹⁸

Međutim, za Hanemanna su simboli Danziga još uvijek bili „živi“ i, iako su oko njega sada živjeli potpuno drukčiji ljudi, svakim pogledom prisjećao se grada koji je donedavno bio sasvim drukčiji:

„Promatrajući susjedstvo kroz prozor, na mjestu gospodina Dłuszniewskog koji je zalijevao cvijeće Hanemann je vidio Emmu Bierenstein¹¹⁹ (...) te su oko šest sati, dok su odjeci katedralnih zvona iza kojih su uvijek malo kasnila zvona cistercijske crkve nestajali u krošnjama stabala, pred njegovim

---

¹¹⁵ Madurowicz, *Hermeneutika miejsca w świetle fenomenologii przestrzeni*, str. 52.

¹¹⁶ Radović, *Grad kao tekst*, str. 17.

¹¹⁷ Chwin, *Hanemann*, str. 88.

¹¹⁸ Isto, str. 92.

¹¹⁹ Isto, str. 108.

očima stajala stara mjesta, kuće, sobe, lica. (...) ali srce više nije nalazilo ništa blisko u slikama grada kojega više nije bilo.“¹²⁰

Za njega se imena ulica nisu promijenila i on je još živio na Lessingstrasse, u Danzigu, okružen sjećanjima na grad kojeg više nije bilo, te je usporedno s Danzigom svakim danom blijedjelo i Hanemannovo sjećanje:

„Možete biti sigurni da ćete me uvijek naći na Lessingstrasse. 'Željeli ste reći – u Grottgerovoj?' 'Da, u Grottgerovoj.'“¹²¹

„...vraćajući se kući kasno poslijepodne, Hanemann je shvatio da se više ne može sjetiti koje boje je bilo pročelje kuće Bierensteinovih.“¹²²

Namjera nove vlasti za polonizacijom prostora (vladanjem), osim na imenima ulica i prenamjeni zgrada, očitovala se i nadzorom stanovnika – informiranjem o stanovnicima koji nisu pobjegli, provjeravanjem pošte, te je i Hanemann pozvan na razgovor, gdje mu je jasno dano do znanja da ovo više nije Danzig i da je njegova prisutnost u Gdanjsku upitna, štoviše, nepoželjna:

„...sigurno čitate naše novine, tako da znate da se vaša domovina nije promijenila kako je trebala. Na Istoku su promjene vidljive, zbog čega nam je drago. Međutim, Hanover (...) ljudi koji se vraćaju na vlast trebali bi biti pred sudom (...) a vi dobivate pisma od njih. Trebali biste razmotriti mogućnosti... (...) Naravno, ako nastavite održavati loše kontakte, mogli biste imati problema.“¹²³

Obnova poljskog duha grada temeljena je na povijesnim spomenicima grada, ostacima, utjelovljenjima memorijalne svijesti, mjestima sjećanja čiji je razlog postojanja, tvrdi francuski povjesničar Pierre Nora, da zaustave vrijeme i zaborav, fiksiraju stanje stvari, obesmrte smrt i materijaliziraju nematerijalno, da zahvate što je moguće više značenja u što manje znakova. Francuski filozof Roland Barthes smatra da „svaki znak pretpostavlja da postoji sustav znakova“¹²⁴, međutim ključ za prepoznavanje i iščitavanje tog sustava imaju samo oni koji ga prepoznaju. Mjesta sjećanja žive od njihove sposobnosti za metamorfozu, za neprekidno oživljavanje starih i generiranje novih značenja u uvijek novim i nepredvidljivim vezama. Konstruiranjem naracije o palimpsestnom karakteru grada zadržala se svijest, a s vremenom i znatiželja o značenju koje je bilo prije i koje su samo njemački posjetitelji mogli razumjeti¹²⁵.

---

¹²⁰ Chwin, *Hanemann*, str. 96.

¹²¹ Isto, str. 112.

¹²² Isto, str. 151.

¹²³ Isto, str. 109.

¹²⁴ Roland Barthes, *Image Music Text*, Fontana Press: London 1977, str. 28.

¹²⁵ Andrew Demshuk, *Reinscribing Schlesien as Śląsk: Memory and Mythology in a Postwar German-Polish Borderland*. History and Memory, Vol. 24, No. 1, 39-86., ovdje str. 43.

Halbwachs ističe da sjećanje izvire iz grupe koju spaja, što znači da postoji onoliko sjećanja koliko i grupa te da je sjećanje po prirodi mnogostruko, specifično, kolektivno, pluralno, a opet individualizirano. I sam grad može se promatrati kao spomenik, mjesto sjećanja, a pojedine zgrade, prostori, elementi arhitekture imaju ulogu „sredstva koje simbolizira zamišljenu strukturu nacije/domovine, gdje nacija simbolički projicira sebe na prizore (platna) u gradskom okruženju, čime se reflektira nazad u to isto okruženje, publici tih prizora, odnosno građanstvu“¹²⁶. Iz perspektive doseljenika, Danzig je njemački grad u formi i sadržaju, što ga izbjeglicama čini praznom pločom omeđenom čudnim i nepoznatim gotičkim natpisima. Razoreni grad, srušeni stupovi i spaljeni tramvaji unose strah i nesigurnost te izbjeglice oprezno koračaju po snijegu jer susjedstvo koje otkrivaju za njih je zbunjenost slika; to je zamagljen prostor „vani“¹²⁷. Fizički prostor grada za njih je nepoznat i stran, a taj strani prostor ujedno je trebao postati kulisa za novi život i zajednički nazivnik za poslijeratne stanovnike. Iako iskorijenjeni, žudjeli su za vlastitim domom i ukorjenjivanjem kako bi ponovno izgradili mjesto na kojem bi se mogli osjećati kao kod kuće. No kako osvojiti prostor koji nema znakova koje bi mogli prepoznati i nazvati poljskim bez oklijevanja, kako živjeti na mjestu punom njemačkih tragova, mjestu o čijem porijeklu, stvarateljima i povijesti ne znaju ništa ili gotovo ništa, kako ići u crkve koje još uvijek nose ostatke protestantskih ukrasa? U teškim vremenima, u gradu koji su osjećali stranim i neprijateljskim, aktivno su sudjelovali u pretvaranju mitologije u fizičku stvarnost oko sebe, udaljavanju njemačkih značenja i stvaranju novih pokušavajući oblikovati neki osjećaj doma.

Prema Tuanu, prostor se pretvara u mjesto kada se u osobi rodi emocionalni odnos s prostorom¹²⁸. Kada je taj odnos jak i dugotrajan, dolazi do identifikacije čovjeka s mjestom, to jest do odnosa međuovisnosti. Tako možemo govoriti o mjestu kao prostoru življenja – pripitomljenom, gdje su važni čimbenici vrijeme i emocije, kao i o mjestu kao posjećenom prostoru, gdje prevladava intenzitet odnosa i njegove jedinstvenosti. Dom je „mitsko mjesto čežnje“, ali i življeno iskustvo (usidrenost) tamo gdje se živi. Stoga identitet, njegovu pluralnost i procesnost možda radije nego u slici dubokih korijena treba zamišljati kao sliku razgranatih gomolja ili mreža. Osim imaginativne dimenzije doma u migrantskim situacijama (imaginacija koja može biti smještena u neki drugi fizički prostor ili u neko drugo, prošlo vrijeme, ili oboje

---

¹²⁶ Radović, *Grad kao tekst*, str. 27.

¹²⁷ Tuan, *Space and Place*, str. 18.

¹²⁸ Isto, str. 73.

zajedno) ona pragmatična dimenzija, koju definira življenje s obitelji, zaposlenje, vezanost za kuću/imanje kao nekretnine, ali iznad svega i osjećaj sigurnosti, važne su sastavnice koncepta doma. Izabiranje doma ne znači isključivanje – on upravo uključuje osjećaje izmiješanosti i mjesta, pripadanja i nepripadanja, kretanje po granici koja je hibridna i inkluzivna¹²⁹. Od pripovjedača saznajemo kako doseljenici (njegova obitelj) ulazeći u grad zastaju pored svake napuštene kuće i promatraju zgrade pored kojih prolaze, uočavaju detalje, komentiraju razlike i bez obzira na slojeve nepoznatog osjećaju duh mjesta:

„Grad se pred njima otvorio poput cvjetne slike na staklu. (...) S juga je naselje okruženo brdima, tamnozelenom borovom šumom, a samo je trebalo pogledati na brežuljke iza Pelonker Strasse u smjeru Langfuhra i Gdynie da bi srce osjetilo kako će procvjetati na proljeće... (...) Vidjevši to, svakim je korakom rastao osjećaj sigurnosti i izvjesnost da su napokon stigli na pravo mjesto, mjesto na kojem bi se mogli zadržati dulje vrijeme.“¹³⁰

Tuan naglašava da „svaka intimna razmjena ima prostor koji sudjeluje u kvaliteti ljudskog susreta“¹³¹, iz čega slijedi da postoji toliko intimnih mjesta koliko ima slučajeva u kojima se ljudska bića doista povezuju. Kakva su ta mjesta? Ona su neuhvatljiva i osobna, urezana duboko u sjećanja pojedinca, što potvrđuje pripovjedač opisujući prvi susret s Hanemannom, kada otac staje u njegovu obranu i tjera pljačkaše iz njegova stana. Sam pripovjedač naglašava taj trenutak u poslijeratnom Gdanjsku kao posebno važan zbog toga što otac staje u obranu čovjeka ne znajući je li Poljak ili Nijemac, u situaciji koja je dovela do preispitivanja predrasuda i ujedinila ljude protiv sudbine.

Drhteći na pragu Hanemannova stana, izrekao je riječi kojima je „stvorio njihov dom, tu na Lessingstrasse 17“¹³². Oprezno ulaze u svoj „novi“ stan, na prstima, šaputajući da slučajno nekoga ne probude, iako nije bilo nikoga. Obuzima ih osjećaj neugode zbog toga što su okruženi materijalnim ostacima bivših stanara, njemačkim natpisima na slavinama i posudicama za sol, papar i šećer, izvezenim gotičkim slovima na ručnicima i posteljini, prašini na slikama s lokacija u Gdanjsku koje nisu poznavali. Miris lavande koji je ispunjavao prostorije činio se tako stranim i dalekim. Iako su sve zatekli čisto, oprali su posteljinu sredstvima koja su koristili prije izbjeglištva kako bi simbolično zaposjeli prostor bivših stanara i pripremili ga za rođenje

---

¹²⁹ Liisa H. Malkki, *Refugees and Exile: From „Refugee Studies“ to the National Order of Things. Annual Review of Anthropology*, Vol. 24. (1995) str. 495-523, ovdje str. 513.

¹³⁰ Chwin, *Hanemann*, str. 71.

¹³¹ Tuan, *Space and place*, str. 14.

¹³² Chwin, *Hanemann*, str. 78.

pripovjedača koji je sve „proživljavao“ s njima, kroz majčinu utrobu, te nas vodi kroz njihovo iskustvo po sjećanju, kako su mu oni pričali. Kroz njih i njihovo iskustvo spoznaje grad i svijet oko sebe, a oni kroz pripreme stana za dijete stvaraju dom:

„Zatim je otac zapalio vatru ispod željeznog bojlera u praonici, u vruću vodu stavio poplune i plahte koje je izvukla iz ormara – iako je sve bilo čisto i svježije spremljeno – i premda se nekoliko sati kuhalo, hladna svježina, drukčija od mirisa plahti koje je Mama dobila od tete Marysiene iz Pruszkowa, i dalje nije nestajala. I kad bi u večernjim satima ležali u srednjoj sobi na novom krevetu – mama u svojoj spavaćici iz kuće na Nowogrodzkoj, a otac u prugastoj pidžami iz UNRRA-e – ta dva strana mirisa, miris varšavskih plahti i miris posteljine s plavim monogramom 'W', koju je Elsa Walmann kupila kod Juliusa Mehlera u Ahornwegu 1940. godine, miješali su se jedan s drugim, plašeći pritom san.“¹³³

„Tek oko ponoći mama je stajala u kadi, a otac joj je toplom vodom oprao leđa pa zatim pažljivo oprao ispupčenje trbuha u kojem sam drijemao sa šakom pod bradom, a para je rastopila grančice mraza na prozoru i svi smo se osjećali malo više kod kuće.“¹³⁴

S vremenom upoznaju mjesto, što Tuan definira kao „uzimanje svakodnevnih stvari zdravo za gotovo“ i navodi primjer nove kuće koja s vremenom prestaje zahtijevati našu pažnju te postaje udobna i nenametljiva¹³⁵. Iako podsvjesno, ukorjenjivanje dolazi uz poznavanje i naviku kretanja u prostoru, upoznavanje različitih predmeta, osjećaj sigurnosti i zbrinutosti, svakodnevne aktivnosti i sjećanja nakupljena tijekom vremena u prostoru.

4. PREDMETI

Predmeti se počinju pojavljivati u poljskoj prozi 90-ih godina kao punopravni likovi reificirani u književnim tekstovima, što rezultira tzv. prozom nove prisutnosti – ponovnog rođenja velikih pripovijetki zahvaljujući malim pričama – opisima predmeta¹³⁶. Njihova prisutnost u književnosti nije nešto novo ili iznimno, oni su uvijek u manjoj ili većoj mjeri bili dio književnosti, često izražavajući mnogo više od svoje sugerirane funkcije; pojavljuju se kao tema, problem, opisni izazov, lik, pa čak i dominantan sadržaj predstavljenog svijeta. Profesorica Barbara Weźgowiec navodi mišljenje književnog kritičara Przemysław Czaplińskog da se prisutnost predmeta može smatrati važnim elementom i svojstvom razlikovanja proze u kojoj se predmeti „umnažaju, izlaze iz dubina sjećanja, tavana, kovčega, nalikuju jedan drugome i

¹³³ Chwin, *Hanemann*, str. 86.

¹³⁴ Isto, str. 86.

¹³⁵ Tuan, *Space and place*, str. 184.

¹³⁶ Natalia Mikołajczyk-Wojciechowska, *Symfonia rzeczy. Funkcje opisu przedmiotów w prozie Stefana Chwina*. Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2998, Prace Literackie XLVII: Wrocław, str. 210.

međusobno se razlikuju“ te smatra kako je sklonost reifikaciji jedan od načina za obnovu poetike i proširenje vrijednosti u književnosti. Kroz predmete, zaključuje Czapliński, vratila se u prozu "društvena, politička, materijalna i duhovna povijest, povijest estetike i ljudskih stavova"¹³⁷. Njihovo postojanje može se smatrati nekom vrstom "tihog jezika" kulture jer su snažno vezani uz način uporabe koja, s obzirom na lokalne kulturne kodove, postaje nešto prirodno i očigledno. Predmeti predstavljaju neophodnu komponentu ljudskog postojanja, ali se također mogu promatrati kao elementi diskursa, određeni tekstualni kod, čime postaju nužna komponenta književnog svijeta.

4.1. Predmeti u *Hanemannu*

Opisi predmeta neizostavan su dio stvaralaštva Stefana Chwina, stoga *Hanemann* nije iznimka, o čemu svjedoče brojni osvrti književnih kritičara u kojima se ističe da u kontekstu ovog romana možemo govoriti o fascinaciji

„predmetima i zbirkama predmeta, o retorici detalja, fenomenologiji predmeta, sjećanju na 'mrtve' predmete, reifikaciji, predmetima kao sredstvom spoznaje, fragmentima postojanja koji nas štite od ništavila.“¹³⁸

Prema Chwinovu mišljenju, predmeti, osobito kućanski, „emancipacija su onoga što je najbolje kod ljudi“¹³⁹, te on svojim stvaralaštvom pokušava očuvati sjećanje na predmete, mjesta i ljude. Kulturno pamćenje prema Assmannu je „vanjsko, objektivizirano i pohranjeno u simboličkim oblicima, koji su, za razliku od zvukova riječi ili gesta, stabilni i transcendentni“¹⁴⁰; prenose se iz jedne situacije u drugu, s jedne generacije na drugu. Vanjski objekti kao nositelji sjećanja igraju ulogu već na razini osobnog sjećanja, stoga sjećanja koje posjedujemo postoje samo u stalnoj interakciji ne samo s drugim ljudskim sjećanjima nego i s „predmetima“, vanjskim simbolima. U cijelom romanu nailazimo na minucioznu količinu detalja kojima pripovjedač opisuje „scenografiju“. Hiperrealističnim gomilanjem detalja Chwin želi postići efekt opipljivog

---

¹³⁷ Przemysław Czapliński, citat prema: Weźgowiec, *Miasto i pisarz. Gdańsk i jego historia w prozie Stefana Chwina*. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2013, str. 231.

¹³⁸ Mikołajczyk-Wojciechowska, *Symfonia rzeczy. Funkcje opisu przedmiotów w prozie Stefana Chwina*, str. 211.

¹³⁹ Stefan Chwin, citat prema: Weźgowiec, *Miasto i pisarz. Gdańsk i jego historia w prozie Stefana Chwina*. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2013, str. 237.

¹⁴⁰ Assmann, *Communicative and Cultural Memory*, str. 109.

materijalnog svijeta o kojem piše¹⁴¹, svijeta u kojem predmeti imaju posebno i mnogostruko značenje. Predmeti su važan element prikazanog svijeta jer oni imaju svoju povijest, a detaljni opisi predmeta „govore“ o njihovim vlasnicima, o kulturi u određenom vremenu, njezini su znakovi i u njima se ta kultura odražava. Za Chwina su predmeti također „slika ljudske sudbine“, stoga ne čudi iznimna osjetljivost pripovjedača na unutarnji svijet predmeta, on „suosjeća“ s njima i „osjeća“ njihov strah od zaborava:

„Bijeli poklopci u obliku labuda i pelikana, delikatne zdjelice u obliku divljih pataka s tirkiznim okom, lađice za pekmez od kruške – svi ti oblici, uplašeni svojim složenim i neugodnim oblikom, sanjali su o (...) skrivanju ispod poda ili između greda staje ili napuštenih mlinova.

Svijećnjaci i lusteri na zidovima Dvora Artusa pretvarali su se da radosno sjaje, još uvijek su kapale svijeće, ali njihovi pozlaćeni karbuni skrivali su sigurnost da će ih, kada dođe vrijeme, vatra stopiti u guste tragove hladnoga bakra.“¹⁴²

U trenutku bježanja iz grada, dok ljudi užurbano pakiraju „samo ono što je nužno“ i rastaju se s onima „koji će biti zaboravljeni“¹⁴³, pogled pripovjedača pada na predmete te ih opisuje kao da se ništa nije promijenilo, ističe svaki detalj kako bi ih što duže zadržao u sjećanju i tako u potpunosti odudara od panike koja ih okružuje:

„Što treba ponijeti sa sobom, jesu li rekli, što treba ponijeti sa sobom? Njezin radio već je nekoliko dana stajao na polici poput gluhog ebonitnog sarkofaga pored suhih zvjezdana uguranih u plavu vazu i fotografije muža u uniformi Luftwaffea.“¹⁴⁴

Pored nužnih predmeta, sav ponos buržoazije, čija je jedina funkcija bila impresionirati goste, bio je osuđen na ostanak i propast dok su samo:

„krupni zlatni novčići, nakit, vjenčani prsteni, lanci, križevi, zlato, dolari, rublji, poljski srebrni novčići, gđanski guldeni, medalje kovane povodom posjeta kraljeva bili u potpunosti mirni.“¹⁴⁵

Za Chwina su predmeti proizvod ruku čovjeka, put do prethodnog vlasnika, stoga je uništavanje predmeta za njega postumno uništenje njezina stvoritelja, odnosno „druga smrt čovjeka“. Nestankom vlasnika i raspadom kućanstva materijalna dobra i osobne stvari bit će izgubljene i raspršene po sajmovima ili reciklirane, postat će sredstvo preživljavanja, ratni plijen, nijemi znaci Drugoga¹⁴⁶.

---

¹⁴¹ Pietrych: *Powieść o porcelanie*, str. 267.

¹⁴² Chwin, *Hanemann*, str. 30.

¹⁴³ Isto, str. 36.

¹⁴⁴ Isto, str. 37.

¹⁴⁵ Isto, str. 33.

¹⁴⁶ Czapliński: *Hanemann Stefana Chwina albo o kruchosci istnienia*, str. 528

4.2. Predmeti „Drugoga“

„Trajnost je važan element u ideji mjesta“¹⁴⁷, ističe Tuan, a predmeti kao simbol trajnosti, izdržljivi i pouzdani u nedostatku ljudi koji bi ih ispunili značenjima, postaju iritacija, a ne udobnost. Za izbjeglice željne ukorjenjivanja zaboravljeni predmeti predstavljali su izvor sukoba i nemogućnosti da se udomaće u novim stanovima. Ostavljene i zaboravljene stvari svjedočile su o prošlim vlasnicima i stvarale nepremostiv jaz između njih i novih stanara. Svaki je predmet bio stran i nepoznat, „znak Drugoga“, te ih je nametljivom prisutnošću neprestano podsjećao da to nije njihov dom. Assmann navodi da se „sjećanje ukorjenjuje u opipljivom, u prostoru, gestikulacijama, slikama i predmetima“¹⁴⁸, a to sjećanje novi stanari nisu mogli imati u tom prostoru i s tim predmetima, već su ga tek trebali steći. Zbog toga i procesa polonizacije morali su se riješiti tragova njemačke prisutnosti, skidati slike sa zidova, bacati i prodavati njihove uspomene, prati njihovu posteljinu svojim sapunima i na taj način simbolično pripremiti taj strani prostor za nova sjećanja. Prvi korak prema ukorjenjivanju bilo je okruživanje predmetima koji su uspjeli preživjeti jer to su bili jedini „svjedoci“ koji su upućivali na njihovu prošlost, odnosno prošlost njihove zajednice:

„Debeli džemper još od ustanka, skijaške hlače koje joj je gospodin Z. dao kada su Ukrajinci ušli u Żoliborz, limenu šalicu tete Hele iz Koszykowie, bocu s porculanskim čepom (ostatak hladnog čaja na dnu), dvije žlice, nož ('Gerlach' – od sestara iz Szymanowa) i očevu košulju iz UNRRA-e, platnenu plahtu, plavu spavačicu koju je uspjela uzeti iz Nowogrodzke, jabuke umotane u papir... No otac je gledao u drugu stranu da ne bi vidio kako delikatno, pažljivo stavlja na stol stvari koje su sačuvali.“¹⁴⁹

Predmeti nemaju „vlastito sjećanje“, ali nas mogu podsjetiti, odnosno pokrenuti sjećanje, jer oni nose uspomene koje smo upisali u njih. Za doseljenike ti su predmeti bili izvor identiteta izgrađenog i rekonstruiranog djelima sjećanja, jer su se pomoću njih prisjećali njih tko su¹⁵⁰. Tuan naglašava da je potrebno vrijeme kako bi se upoznao mjesto, a ono je sastavljeno od svakodnevnih iskustava koja čine jedinstven spoj znamenitosti, zvukova i mirisa, jedinstvenog sklada prirodnih i umjetnih ritmova poput vremena izlaska i zalaska sunca, rada i igranja. To je vrijeme potrebno da iz svog intimnog iskustva sa svojim tijelom i drugim ljudima organiziramo

---

¹⁴⁷ Tuan, *Space and place*, str. 140.

¹⁴⁸ Assmann, *Communicative and Cultural Memory*, str. 111.

¹⁴⁹ Chwin, *Hanemann*, str. 84.

¹⁵⁰ Astrid Erll, *Cultural Memory Studies: An Introduction*, U: Astrid Erll i Ansgar Nünning (ur.): *Cultural Memory Studies, An International and Interdisciplinary Handbook*, Walter de Gruyter, Berlin 2008, str. 1-18, ovdje str. 8.

prostor kako bi bio u skladu s našim biološkim potrebama i društvenim odnosima¹⁵¹. Iako su predmeti koji ih okružuju na početku prepreka i nametljivi ostaci prošlih vlasnika, s vremenom ih novi vlasnici iz čiste nužnosti počinju upotrebljavati, čime ih vraćaju iz zaborava i daju im novi „život“. Svakodnevnim korištenjem „zaboravljeni predmeti“ pomažu premostiti jaz između prošlih i sadašnjih vlasnika te stvaraju osjećaj bliskosti, odnosno osjećaj poznatog s kojim je došlo do oštećenja i istrošenosti:

„Stvari koje su nekoć imale težinu, poroznost, opipljivu glatkoću, hladnu staklenost, pretvorene su u oblake bez boje. Imali su samo jednu stranu – poput Mjeseca. Rijetko su bili potpuni.

Ispod prozora, na konopcima koji su se protezali između zida kuće i debla, lepršalo je rublje s plavim Walmannovim monogramom, poderanih konaca i izbljedjelih slova. Kada je vjetar puhao, svjetlo je prodiralo kroz mrežu ispranog platna pričvršćenog na konop drvenim kopčama.“¹⁵²

4.3. Predmeti i Hanemann

Traumatično iskustvo smrti voljene Luize Berger i neuspjelog (neželjenog) bijega iz grada ostavilo je Hanemanna u šoku i potpuno nesposobna pomaknuti se. Na sve je gledao kao kroz „mliječno staklo“ iz sigurnosti svoga doma, a dane je provodio mijenjajući raspored knjiga na policama i pokušavajući čitati, iako mu to nije uvijek uspijevalo. Lica i događaji iz prošlosti ponekad su se vraćali i vidio ih je tako jasno kao da gleda fotografije, no sada su polako tonuli u zaborav. Poznati zvuci izvana stapali su se u šum grada i nisu u njemu budili sentimentalne povratke ljudima i mjestima koje je nekada poznao ili čak volio. Osjećao je da stranost ljudi koji sada žive u kućama između tramvaja i bukovih brežuljaka unosi nešto dobro što smiruje tjeskobu srca. Dotad nije obraćao pozornost na predmete, štoviše smatrao je sve porculanske figure koje je njegova majka gomilala tijekom godina smiješnima, prolaznim, krhkim, posesivnim i besmislenim sitnicama koje ne služe ničemu osim izazivanja zavisti susjeda. No sada, u svome domu, jedinom mjestu gdje je mogao biti sam sa sobom, osjećao je prazninu, ali nije to bila praznina koja unosi strah, već „dobra“ praznina, u kojoj osobu ništa ne odvaja od predmeta. Suočen s krhkošću postojanja, pronalazi utjehu u predmetima koji ga okružuju, u malim svakodnevnim predmetima koji su bili s njim cijelo vrijeme i koji su ga u trenucima najveće sumnje zaštitili od ništavila, suprotstavljajući se tako njegovoj tišini. Uzimajući ih sada u

---

¹⁵¹ Tuan, *Space and place*, str. 34.

¹⁵² Chwin, *Hanemann*, str. 152.

ruke, osjećao je njihovu unutarnju snagu. U tim besmislenim sitnicama, ističe Czaplinski, počinje vidjeti „trajno uporište koje ga vraća u život“:

„Ali sada, u sumrak, kada se nebo na brežuljcima hladilo nakon vrućeg dana dubokim crvenilom poput udaljenog sjaja, ti mali oblici otkrivali su pred njim nekakvu dječju hrabrost, glupu hrabrost nepriznavanja svijeta, hrabrost u kojoj je ležala nerazumljiva moć zanemarivanja tame.“¹⁵³

Austrijski neurolog i osnivač psihoanalize Sigmund Freud smatra da „ja“ koje žaluje libidnu energiju investira u relaciju s mrtvom osobom ili izgubljenim objektom (na primjer, u relaciju s izgubljenim zavičajem ili domovinom, ili idejnim kompleksom), što za njega osiromašuje svijet, no u melankoliji, kako je vidi Freud, osiromašuje naposljetku samo „ja“, samo sebstvo¹⁵⁴. Predmeti ga vraćaju u život, no ne mogu ispuniti nastalu prazninu, što Hanemann prihvaća kao neizbježnu posljedicu proživljenih događaja i jedini način na koji može nastaviti živjeti jest između „Libida i Thanatosa“, poluživota „koji je obuzeo dušu i umrtvio ga za svijet“. Osjećao je da može tako živjeti i želio je tako živjeti, a srce mu je preplavio val gnušanja i mržnje. Hankin pokušaj samoubojstva vraća ga iz mrtvila i njezina afektivna reakcija izaziva u njemu emocionalni šok koji je počeo mijenjati njegov život. Prisjeća se studentskih dana i riječi profesora Ansena:

„Ne možemo biti samo liječnici. Moramo vidjeti tjelesnu dušu čovjeka koji je uvijek na rubu beznada. Neka vaše oko bude pozorno i strpljivo poput dijamanta, neka ispita slučaj. Ispitajte očajna i odbačena tijela koja su odabrala smrt, ali činite to kako biste otkrili što u nama podupire božansku energiju života, koja čak i u najtežim trenucima, kada izgleda da smo izgubili sve, može osvijetliti tamu i donijeti spasenje.“¹⁵⁵

Bol ga je udaljila od ljudi, no nešto se u njemu mijenja, pa na blagdan Tijelova izlazi na ulicu i sudjeluje u procesiji. Okružen vjernicima, ne osjeća gađenje i ne odvraća pogled od monstrance u kojoj vidi:

„sunce koje je mogao gledati bez straha, jer to nije sunce koje uništava usjeve i isušuje rijeke, njegovo središte bilo je živo.“¹⁵⁶

---

¹⁵³ Chwin, *Hanemann*, str. 97.

¹⁵⁴ Sigmund Freud, citat prema: Jukić, *Žalovanje ili melankolija?: psihoanaliza i ekonomski problem Derridina marksizma. Politička misao, god. 48, br. 1, 2011*, str. 52

¹⁵⁵ Chwin, *Hanemann*, str. 166.

¹⁵⁶ Isto, str. 170.

Prizor koji mu je nekada bio nepodnošljiv i stran sada ispunjava dušu toplinom i predaje se ugođaju svečanog dana. Otvara svoje srce ljudima koji ga okružuju i zajedničkom brigom o nijemom dječaku Adamu produbljuje odnos s Hankom.

Situacija u poslijeratnom Gdanjsku postaje opasna za strance, no ovaj put Hanemann je spreman pobjeći. Odlučuje napustiti grad s Hankom i Adamom te na kraju romana vidimo punu promjenu koja se dogodila u Hanemannu – od stranca, otuđenog i hladnog čovjeka do empatičnog susjeda i voljenog prijatelja.

5. ZAKLJUČAK

Njemačka i Poljska imaju bogatu zajedničku povijest, što se može vidjeti i u multikulturalnosti poljskih gradova i njihovim kompleksnim identitetima. Usprkos tome, obje su

zemlje dugi niz godina bile jedna drugoj nepoznanica, a često i neprijatelj. Negativni stereotipi o Nijemcima formirali su se još u 12. stoljeću; okarakterizirani su kao agresivni, okrutni i perfidni neprijatelji, dok su pozitivne zasluge Nijemaca i njihov doprinos gospodarskom napretku izostavljeni. Dolaskom križara i osvajanjem Istočne Pomeranije s Gdanjskom započelo je razbolje borbe koje je trajalo sve do 1525. godine. Odnosi su dodatno narušeni u razdoblju podijeljene Poljske, koje je obilježeno teritorijalnim i društvenim promjenama te germanizacijom Poznanjske pokrajine, koja je zadobila protupoljski karakter. Sukobi su se nastavili i za vrijeme Prvoga svjetskoga rata, međutim, najveći udarac zadao je Drugi svjetski rat. Nakon rata komunistička je vlada u velikoj mjeri doprinijela održavanju averzije prema Nijemcima. Poljski su biskupi 1965. godine otvorili razdoblje poljsko-njemačkoga dijaloga te se otvoreno neprijateljstvo postupno počelo smirivati nakon posjeta njemačkog kancelara Willyja Brandta Varšavi 1970-ih i odavanja počasti žrtvama nacista u Varšavskom getu. Mišljenje Poljaka o Nijemcima počelo se mijenjati tek sedamdesetih i osamdesetih godina, kada su počeli putovati na zapad.

Političke, ekonomske i društvene promjene nakon 1989. godine izložile su i otkrile skrivene slojeve društvenog pamćenja i otvorile nove mogućnosti za društvene djelatnosti koje prije nisu mogle biti prisutne u javnom životu. Otvaranje granica zahtijevalo je „otvaranje prema svijetu“, što je često bilo povezano s temeljitim preispitivanjem postojećeg odnosa prema konceptima domovine, države, inozemstva, poljskog identiteta. Pad socijalističke Poljske i stvaranje Treće Poljske Republike 1989. godine. dovodi do preobrazbe književne kulture, koja prati značajne ideološke i estetske promjene. Postupno se otvaraju vrata sustavnim i dubokim reformama, koje bitno mijenjaju sliku društva, a ubrzo i temelje kulturne politike te njezine interese, koji se počinju okretati vrijednostima Zapada. Radikalne promjene na području ideologije dovele su do opće i temeljne smjene paradigmi. Bio je to kraj dominacije i pritiska koda poljskosti, što je zamjetno i na planu književne geografije – objektom književne nostalgije postaju područja koja do sada nismo susretali na poljskoj književnoj karti. Naravno, i to je posljedica promjene očista, koje veću inicijativu prepušta „pojedinačnom“ negoli „općem“, odnosno „margini“ nauštrb središta. Književnost nakon 1989. nastavlja tendencije započete 1986. godine te nostalgija koja se tada započela afirmirati nastavlja silovit put do osvajanja čitatelja. Bivajući u početku svojevrsnim samoobrambenim mehanizmom – mehanizmom koji štiti „ja“ od ideološko-političke zagađenosti te brani autonomiju književnosti, pri čemu se ta

obrana nostalgичnog diskursa temelji na postmodernistički shvaćenoj uzvišenosti – nakon povijesnog prijeloma vrlo brzo prestaje biti samo književnim fenomenom. Predmetom suosjećanja postaju i Nijemci, a čitav se korpus nostalgичne književnosti pretvara u simboličku sliku izgnanstva – kao sudbine čovjeka u 20. stoljeću.

Poput mnogih romana devedesetih godina, *Hanemanna* karakterizira poseban pristup iskustvu prostora i dominantna svijest o prepoznavanju vlastitog identiteta kroz iskustvo Drugoga. U romanu nalazimo kolektivni portret Poljaka i Nijemaca te njihovu borbu s „povijesti puštenom s lanca“ u gradu isprepletenim višeglasjem poljsko-njemačkog sjećanja. Međusobni utjecaji, uklanjanje i prodiranje dvaju mentaliteta i kultura odvijaju se na svakom koraku i primjenjuju na svaki lik. Gdanjsk nije samo geografska točka, već i diskurzivni topos koji postaje mjesto individualnog, ali i nacionalnog kolektivnog pamćenja. Gdanjsk kao jedno od najvažnijih poljsko-njemačkih mjesta sjećanja Chwin je iskoristio kako bi progovorio o složenom identitetu prostora koji prelazi iz njemačkog Danziga u poljski Gdanjsk te otkriva cijeli univerzum obilježen prisutnošću odsutnih i njihovim tragovima (predmetima) te ih tako vraća iz zaborava.

Stefan Chwin ni na koji način ne nameće mišljenje o Poljacima ili Nijemcima u romanu, već dopušta čitatelju da sam protumači stav pojedinih likova na tako posebnom mjestu kao što je Gdanjsk. Hanemann ublažava međusobne predrasude obaju naroda, omogućava nam da gledamo na Nijemce ne samo kao agresore u Drugom svjetskom ratu nego i kao žrtve zbog gubitaka koje su podnijeli. Predugo postulirana poljska monokultura Gdanjska (kao i prije toga njemačka) konačno je prekinuta te je *Hanemann* jedan od romana koji su progovorili o Nijemcu, o Drugome i tako vratili Gdanjsku bogatstvo sjećanja.

6. LITERATURA

Assmann, J. (2005). *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Biblioteka Tekst.

Atkinson, D., Jackson, P., Sibley D., Washbourne, N. (2008). *Kulturna geografija: kritički rječnik ključnih pojmova*. Zagreb: Disput.

Bajda, A. (2015). *Oswajanie obcości — doświadczenie świata w najnowszej prozie polskiej*, Uniwersytet Łódzki Tom XXVI, str. 202-209.

- Blažina, D. (2005). *U auri dušnog dana*, Hrvatsko filološko društvo. Zagreb: Biblioteka književna smotra.
- Bossak, B. (2006). Monuments and Social Memory in Gdansk. *Anthropological Yearbook of European Cultures, Vol. 15, Anthropological Perspectives on Social Memory*, 63-76.
- Brockmeier, J. (2002). Remembering and Forgetting: Narrative as Cultural Memory. *Culture & Psychology, Vol. 8(1)*, 15-43.
- Browarny, W. (2007). Dylematy literatury polskiej po 1989 roku. *Prace Literackie XLVII*, 231 – 248.
- Chwalba, A. (2011). *Poljska nakon komunizma: (1989-2011)*, Zagreb: Srednja Europa.
- Connerton, P. (2004). *Kako se društva sjećaju*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Cordell, K. (2009). Memory, Identity and Poland's German Minority. *German Politics & Society, Vol. 27, No. 4 (93)*, 1-23.
- Czapliński, P. (1999). Hanemann Stefana Chwina albo o kruchosci istnienia. U: Ryszard Nycz (Ur.), *Lektury polonistyczne. Seria V. T. 2. Literatura współczesna – po 1945 roku*. (str. 500 – 533). Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Čapo, J., Gulin Zrnić, V. (2011). *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Demshuk, A. (2012). Reinscribing Schlesien as Śląsk: Memory and Mythology in a Postwar German-Polish Borderland. *History and Memory, Vol. 24, No. 1*, 39-86.
- Diasio, N. (2013). Remembrance as Embodiment in Contemporary Polish Memories. *Polish Sociological Review, No. 183*, 389-402.
- Domke, R. (2010). *Ziemie Zachodnie i Północne Polski w propagandzie lat 1945–1948*, Zielona Góra, ss. 310.
- Erl, A., Nünning, A. (2008) *Cultural Memory Studies, An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin: Walter de Gruyter.
- Gutowski, B. (2009). *Fenomen Genius loci, Tożsamość miejsca w kontekście historycznym i współczesnym*. Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Hahn, H. H., Robert Traba (2015). *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*. Wydawnictwo Naukowe Scholar: Warszawa
- Jukić, T. (2011). Žalovanje ili melankolija?: psihoanaliza i ekonomski problem Derridina marksizma. *Politička misao, god. 48, br. 1, 2011*, 49-75.

- Lars, K. (2008). *Gdańsk według Stefana Chwina*. Gdańsk: Urząd Miejski w Gdańsku Biuro Prezydenta ds. Promocji Miasta.
- Levy, D., Sznajder, N. (2005). Memories of Universal Victimhood: The Case of Ethnic German Expellees. *German Politics & Society*, Vol. 23, No. 2 (75), 1-27.
- Marciniak-Jędrzejczak, B. (2008). Historia pewnego Niemca. *Postscriptum Polonistyczne* nr 2(2), 139-148.
- Mikołajczyk-Wojciechowska, N. (2007) *Symfonia rzeczy. Funkcje opisu przedmiotów w prozie Stefana Chwina*. Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2998, Wrocław:Prace Literackie XLVII.
- Pietrych, P. (2002). Powieść o porcelanie. Inne spojrzenia na "Hanemanna" [Stefana] Chwina. U: Tomasz Cieślak i Krystyna Pietrych (Ur.): *Literatura polska 1990-2000. Tom 2*, Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa.
- Radović, S. (2013). *Grad kao tekst*. Beograd: Knjižara Krug.
- Sablić Tomić, H., Ileš, T. (2011). *Grad između pamćenja i zaborava*. Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 37, No.1, svibanj
- Seamon, D, i Sowers, J. (2008). Place and Placelessness, Edward Relph. U: P. Hubbard, R. Kitchen, i G. Vallentine (Ur.), *Key Texts in Human Geography* (str. 43-51). London: Sage
- Stokłosa, K. (2014). Nationalism and the Church in the German-Polish border region after World War II. *Kirchliche Zeitgeschichte*, Vol. 27, No. 2, 374-382.
- Šakaja, L. (2015). *Uvod u kulturnu geografiju*. Zagreb: Leykam international.
- Tuan, Yi-Fu. (1977). *Space and place: the perspective of experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Tymowski, M. (1999). *Kratka povijest Poljske*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ziółkowski, M. (2000). Four Functions of Memory. *Polish Sociological Review*, No. 131, 291-308.
- Zybura, M. (2004). *Niemcy w Polsce*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Weil, S. (2002). *The need for roots: prelude to a declaration of duties towards mankind*. Routledge: New York
- Weźgowiec, B. (2013). *Miasto i pisarz. Gdańsk i jego historia w prozie Stefana Chwina*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

http://www.ppibl.ibl.waw.pl/mediawiki/index.php?title=Stefan_CHWIN

<http://telewizjaliteracka.pl/aktualnosci/index.php/component/k2/item/628-stefan-chwin>